

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Studijní program: Demografie

Studijní obor: Demografie se sociální geografii

Petra Tillová

VYBRANÉ SOCIOEKONOMICKÉ BARIÉRY VZDĚLÁVÁNÍ
V SUBSAHARSKÉ AFRICE
SELECTED SOCIOECONOMIC BARRIERS OF EDUCATION IN
SUB-SAHARAN AFRICA

Bakalářská práce

Praha 2015

Vedoucí bakalářské práce: RNDr. Václav Frajer

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 31. 7. 2015

Podpis

Poděkování

Ráda bych poděkovala své rodině za podporu během celého studia. Velký dík patří také mému školiteli RNDr. Václavu Frajerovi za cenné rady a připomínky.

Vybrané socioekonomické bariéry vzdělávání v Subsaharské Africe

Abstrakt

Cílem bakalářské práce je popsat a porozumět procesu vzdělávání v Subsaharské Africe a rozebrat faktory, které omezený přístup ke vzdělání zapříčiňují. První část práce je věnována popisu vzdělávání v Subsaharské Africe za použití vybraných ukazatelů. Druhá a stěžejní část práce se zaměřuje na popis a nalezení souvislostí mezi vybranými socioekonomickými bariérami vzdělávání a gramotností. Vybrané bariéry vzdělávání zahrnují chudobu, dětskou práci a postavení žen ve společnosti. Z analýzy vyplynulo, že ačkoliv ve většině případů vztah mezi vybranými socioekonomickými bariérami a vzděláním existuje, jedná se pouze o nižší míru závislosti, a je proto nutné zjištěný vztah považovat spíše za trend.

Klíčová slova: Vzdělání, gramotnost, chudoba, dětská práce, postavení žen, nerovnost, Subsaharská Afrika

Selected socioeconomic barriers of education in Sub-Saharan Africa

Abstract

The aim of bachelor thesis is to describe and understand the process of education in Sub-Saharan Africa and analyze components that cause limited access to education. The first part of the thesis describes the process of education in Sub-Saharan Africa using selected indicators. The second main part focuses on the description and possible relations between selected socioeconomic barriers and literacy. Selected barriers include poverty, child labor and position of women in the society. The analysis revealed that existing relation between selected socioeconomic barriers and education has only low dependency rate and have to be understand more likely as a trend.

Keywords: Education, literacy, poverty, child labor, position of women, inequality, Sub-Saharan Africa

OBSAH

SEZNAM TABULEK.....	3
SEZNAM OBRÁZKŮ	4
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	5
ÚVOD.....	6
METODIKA A DISKUZE DAT	8
VZDĚLÁVÁNÍ V SUBSAHARSKÉ AFRICE.....	11
1.1 Světové programy zaměřující se na vzdělávání	11
1.1.1. Rozvojové cíle tisíciletí (MDGs).....	12
1.1.2. Vzdělání pro všechny (EFA)	12
1.2 Charakteristika vzdělávání v Subsaharské Africe	13
1.2.1. Tradiční vzdělávání	13
1.2.2. Koloniální vzdělávání.....	14
1.2.3. Vzdělávání a vzdělanost v dnešní době.....	14
1.3 Vybrané ukazatele vzdělanosti	17
1.3.1. Gramotnost	17
1.3.2. Ukazatele kvality vzdělávání.....	17
1.4 Závěr	18
SOCIOEKONOMICKÉ BARIÉRY VZDĚLÁVÁNÍ	19
2.1 Chudoba.....	19
2.1.1. Jak měřit chudobu.....	19
2.1.2. Charakteristika a rozšíření chudoby	20
2.1.2.1. Hlad a podvýživa	23
2.1.3. Příčiny chudoby.....	25
2.1.3.1. Sirotci AIDS	26

2.1.4.	Důsledky chudoby	27
2.1.5.	Závěr a možná řešení	29
2.2	Dětská práce	30
2.2.1.	Charakteristika a formy dětské práce	30
2.2.1.1.	Riziková práce	33
2.2.1.2.	Prostituce	33
2.2.1.3.	Dětsí vojáci	34
2.2.2.	Příčiny dětské práce.....	36
2.2.3.	Důsledky dětské práce	37
2.2.4.	Závěr.....	38
2.3	Postavení žen ve společnosti.....	39
2.3.1.	Nerovný přístup ke vzdělání a diskriminace žen.....	39
2.3.2.	Vzdělání žen a plodnost.....	40
2.3.2.1.	Město a venkov	41
2.3.3.	Dětská manželství a mateřství	42
2.3.4.	Antikoncepce	44
2.3.5.	Závěr.....	45
ZÁVĚR	47
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ DAT	51
PŘÍLOHY	57

SEZNAM TABULEK

Tab. 1: Subregiony Subsaharské Afriky a vybraný zástupný stát 9

Tab. 2: Pět nejbohatších a pět nejchudších států Subsaharské Afriky dle HDI, 2013.... 21

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1: Míra gramotnosti dospělých dle skupin států, Subsaharská Afrika a svět, 2014.....	15
Obr. 2: Míra gramotnosti dospělých, Subsaharská Afrika, 2014.....	16
Obr. 3: GER a počet žáků na jednoho učitele, vybrané státy Subsaharské Afriky a svět, 2014	18
Obr. 4: HDI, Subsaharská Afrika, 2013.....	22
Obr. 5: Začarovaný kruh bídy (podle R. T. Gilla)	22
Obr. 6: Vztah míry gramotnosti dospělých a HDI, státy Subsaharské Afriky, 2013, 2014	23
Obr. 7: Vztah míry gramotnosti dospělých a podílu dětí do 5 let s podvážou, státy Subsaharské Afriky, 2014	28
Obr. 8: Podíl dětí do 5 let s podvážou dle délky školní docházky matky, státy Subsaharské Afriky, 2015	28
Obr. 9: Podíl dětské práce, Subsaharská Afrika, 2014	31
Obr. 10: Vztah míry gramotnosti dospělých a podílu dětské práce, státy Subsaharské Afriky, 2014	32
Obr. 11: Státní výdaje na zbrojení a vzdělání jako podíl HDP, Subsaharská Afrika, 2014	36
Obr. 12: Úhrnná plodnost dle vzdělání žen, vybrané státy Subsaharské Afriky, 2014 ...	40
Obr. 13: Vztah míry gramotnosti dospělých a podílu dětských manželství, státy Subsaharské Afriky, 2011, 2014	43
Obr. 14: Vztah míry gramotnosti dospělých a mateřské úmrtnosti, státy Subsaharské Afriky, 2014	44
Obr. 15: Podíl žen ve věku 14–49 let užívající moderní metody antikoncepce dle vzdělání, vybrané státy Subsaharské Afriky, 2014.....	45
Obr. 16: Schéma vztahů mezi přístupem ke vzdělání a vybranými faktory	50

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

DALY	Disability-adjusted life year
EFA	Education for all
GER	Gross Enrollment Ratio
HDI	Human Development Index
HDP	Hrubý domácí produkt
HPI	Human Poverty index
HRW	Human Right Watch
ILO	International Labour Organization
IPEC	International Programme on the Elimination of Child Labour
JAR	Jihoafriická republika
MDGs	Millenium Development Goals
MPI	Multidimensional Poverty Index
OSN	Organizace spojených národů
UNDP	United Nations Development Programme
UNFPA	United Nations Population Fund
UNSD	United Nations Statistic Division
WHO	World Health Organization

ÚVOD

Subsaharská Afrika je z geografického hlediska velice heterogenní region. Patří ale také mezi nejzaostalejší části světa. Je typická značnými regionálními rozdíly a hospodářskými problémy. Omezený přístup ke vzdělání je jednou z pastí, která brání zemím v rozvoji. Zajištění vzdělání je nutnou podmínkou rozvoje a pokroku.

Problematiku vzdělávání v Subsaharské Africe lze označit za dosud nevyřešené a stále velice aktuální téma, které hraje v současném světě velkou roli. Ačkoli má dle Všeobecné deklarace lidských práv z roku 1948 právo na bezplatné vzdělání každý člověk, ne všichni lidé k němu mají přístup. Zatímco míra gramotnosti dospělých v rozvinutých státech atakuje hranici 100 %, v rozvojovém světě je situace odlišná, v mnoha státech doslova kritická. Vzdělání je motorem lidského rozvoje a důležitou hodnotou pro dosažení pokroku. V současné době je ale přístup ke vzdělání také jedním z globálních problémů, které je třeba řešit zejména v souvislosti s rozvojovým světem. Těžištěm bakalářské práce se stala Subsaharská Afrika, neboť zde situaci v oblasti vzdělávání považuji za nejproblematičtější.

Jak již bylo zmíněno, vzdělání je nutnou podmínkou rozvoje a pokroku. Zajištění vzdělání je podmíněno překonáním bariér, které možnosti vzdělávat se předcházejí. Tyto překážky jsou nejen příčinami nízké gramotnosti obyvatelstva, ale také jejími důsledky. Práce proto poukazuje na možný vztah mezi těmito překážkami a vzdělaností. Tento vztah však nelze v žádném případě popsat přímou korelací. Z hlediska omezeného rozsahu práce bylo nutné vybrat pouze některé bariéry. Jejich vztah ke vzdělávání je pak v práci popsán. Důraz je kladen na rešerši vybraných socioekonomických problémů (překážek) a zejména pak na hledání souvislostí se vzděláváním. Na základě statistických dat mezinárodních organizací se práce snaží vztah mezi vybranými socioekonomickými bariérami a mírou gramotnosti dospělých vyjádřit také kvantitativně. Kvantitativní vyjádření však není stěžejním cílem práce,

neboť, jak bylo zmíněno výše, nelze vztah mezi dvěma vybranými veličinami považovat za přímou korelaci. Jsem si také vědoma, že z důvodu omezeného rozsahu a časové náročnosti se práce zabývá pouze vybranými bariérami, které jsou následně zakresleny do schematické podoby v závěru. V pozadí celé situace je však mnoho dalších faktorů, které proces vzdělávání ovlivňují a které je třeba brát na vědomí.

Prvním cílem bakalářské práce je pomocí rešerše vhodné literatury popsat a porozumět procesu vzdělávání a existujícím nerovnostem v Subsaharské Africe a zhodnotit situaci za použití vybraných indikátorů. Druhým cílem je pak rozebrat vybrané socioekonomické faktory, které omezený přístup ke vzdělání zapříčiňují a diskutovat možný vztah mezi nimi a mírou gramotnosti. Z vybraných socioekonomických bariér vzdělávání se práce zabývá chudobou jako zastřešující překážkou rozvoje, dále dětskou prací a postavením žen. V závěru se snažím vykreslit vzájemnou provázanost mezi faktory ovlivňujícími vzdělanost a jejich následky. Analýza možných souvislostí se zabývá nejen Subsaharskou Afrikou jako celkem, ale snaží se popsat i regionální diferenciaci v rámci tohoto celku pomocí zhodnocení situace ve vybraných zástupných státech.

Bakalářská práce je členěna do dvou hlavních kapitol a dalších podkapitol. Po úvodu a metodické části následuje kapitola 1, kde je popsán systém vzdělávání, jeho vývoj a současná vzdělanostní situace za pomoci vybraných indikátorů. Stěžejní kapitola 2 se věnuje třem výše zmíněným vybraným socioekonomickým bariérám vzdělávání. V práci jsou tyto bariéry popsány a uvedeny do souvislosti s vybranými ukazateli vzdělanosti. Závěr práce shrnuje poznatky a závěry dílčích kapitol a naznačuje schéma souvislostí. Následuje seznam použité literatury a přílohy.

METODIKA A DISKUZE DAT

V této bakalářské práci jsou využity především rešeršní, kompilační a komparační postupy zpracování. Je čerpáno ze zahraniční i české literatury, a to z knih, odborných časopiseckých článků, statistických ročenek, odborných výzkumů a souhrnných zpráv mezinárodních institucí. Nejprve byly pomocí vhodné literatury shromážděny poznatky o dané problematice, ty byly následně analyzovány a pro porovnání doplněny vhodnými ukazateli (jednotlivé ukazatele jsou vysvětleny ve vlastních kapitolách). Vlastní analýza pracuje se statistickými, grafickými a kartografickými metodami. Pro statistické a grafické metody byl použit program Microsoft Excel 2007 a IBM SPSS verze 22. Z kartografických metod byl v práci využit kartogram vytvořený v programu ArcGIS Desktop 10.2.2.

Při vymezení regionu Subsaharská Afrika vycházím z členění OSN, které rozděluje Subsaharskou Afriku na další 4 subregiony. Toto vymezení je používáno i jinými mezinárodními organizacemi. Názvy regionů jsou psané s velkými počátečními písmeny, neboť jejich název používám v práci v souvislosti s přesně vymezeným regionem, nikoliv pouze zeměpisným označením světové strany. K porovnání subregionů využívám vybraného zástupného státu, vždy jednoho z každého subregionu. Tento stát byl vybrán s ohledem na svou velikost (rozloha, počet obyvatel) a dostupnost dat (viz tab. 1). Ostrovy Reunión, Svatá Helena a Mayotte nejsou do výpočtů zařazeny z důvodu nedostatečné dostupnosti dat z ostatních zdrojů a jejich sporadickému zařazení k africkému kontinentu (zmíněné ostrovy jsou zámořské departmenty evropských zemí). Taktéž nejsou vyobrazeny v kartogramech.

Jednotlivá data vztahující se k vybraným ukazatelům jsou mnohdy více či méně odlišná od reality. Často se jedná pouze o vědecké odhady a předpoklady. Taktéž se nemusí shodovat časové vymezení, neboť v mnoha státech neprobíhá pravidelné sčítání lidu a publikovaná data jsou příliš zastaralá. Může se lišit i metodika pro výpočet

jednotlivých ukazatelů. V rozvojových státech dochází při samotném sběru dat k mnohým podhodnocením, zejména u ženské populace, dětí či obyvatel s nestálým bydlištěm. Všechny tyto nepřesnosti je nutné brát v potaz, neboť Subsaharská Afrika patří mezi regiony s velice špatnou statistikou, čehož jsem si při práci s daty vědoma. Přesto považuji za přínosné použít i neúplná data a za pomoci dalších zdrojů přiblížit současnou situaci. Proto při využití statistických metod (korelace) je cílem vystihnout spíše trend, než se zabírat konkrétními hodnotami. S ohledem na složitost celého systému a množství faktorů nelze navíc vše komplexně postihnout jediným vztahem. Korelační analýza v tomto případě spíše naznačuje možnou závislost, její výsledky rozhodně není možné považovat za jasný příčinný vztah zvolených dvou proměnných.

Tab. 1: Subregiony Subsaharské Afriky a vybraný zástupný stát

Subregion		Zástupný stát
Západní Afrika	Benin, Burkina Faso, Gambie, Ghana, Guinea, Guinea-Bissau, Kapverdy, Libérie, Mali, Mauritánie, Niger, Nigérie, Pobřeží Slonoviny, Senegal, Sierra Leone, Svátá Helena, Togo	Niger
Střední Afrika	Angola, Čad, Demokratická republika Kongo, Gabon, Kamerun, Kongo, Rovnicková Guinea, Středoafriická republika, Svátý Tomáš a Princův ostrov	Čad
Východní Afrika	Burundi, Džibuti, Eritrea, Etiopie, Jižní Súdán, Keňa, Komory, Madagaskar, Malawi, Mauricius, Mayotte, Mozambik, Reunión, Rwanda, Seychelly, Somálsko, Tanzánie, Uganda, Zambie, Zimbabwe	Keňa
Jižní Afrika	Botswana, Jihoafrická republika, Lesotho, Namibie, Svazijsko	JAR

Zdroj: UNSD 2014

Problémem při zpracování dat pak bylo zejména jejich nedostatečné množství. Analýza byla zpracována pro nejaktuálnější dostupná data, mezery v datech byly doplněny rešerší vhodné literatury nebo daty z jiných zdrojů. Nejdůležitějšími zdroji statistických dat byly databáze mezinárodních organizací, jako je World Bank (databáze "World Development Indicators"), WHO, UNICEF a UNDP. Hojně jsem využívala výzkumných zpráv a statistických ročenek OSN a přidružených organizací jako UNESCO a další. V případě statistické služby OSN jsou veškeré číselné údaje sbírány a zpracovávány za jednotlivé státy světa jednotným způsobem a jsou proto srovnatelné.

Jiné statistické ročenky pak z přehledů institucí OSN vycházejí a slouží jako sekundární zdroj dat (Kuna 2010). Výzkumné zprávy byly použity i při prvotním sběru základních poznatků, zejména pak zprávy Human Development Reports vydávané UNDP od roku 1990, Global Monitoring Reports publikované v rámci programu Education for All organizací UNESCO a také Millenium Development Goals Reports. Většina reportů vydávaných mezinárodními organizacemi či odborných článků je často velice obsáhlá, pro potřebu bakalářské práce proto byly využity vždy pouze vybrané části. K úvodnímu seznámení se s problematikou byly využity knihy jako Regionální zeměpis světadílů (I. Bičík 2007), Dějiny moderní Afriky (R. J. Reid 2011) nebo Subsaharská Afrika (M. Gedlu 1998), které vnáší úvodní pohled na africký kontinent. Užší zaměření pak mají knihy Demografický a potravinový problém světa (Z. Kuna 2010) či Miliarda nejchudších (P. Collier 2007). Dále byly využívány články především ze zahraničních časopisů a také vybrané absolventské práce.

Kapitola 1

Vzdělávání v Subsaharské Africe

Vzdělávání je nutná podmínka rozvoje země i osobního rozvoje. Je také předpokladem k začlenění se do společnosti a často jediná možnost, jak se vymanit z chudoby. V dnešní době je pak vzdělání chápáno spíše jako všestranná informovanost a gramotnost se již často nevztahuje pouze na ovládnutí schopnosti číst a psát. Negramotnost je znakem jednak nízké kulturní úrovně, jednak tvoří významnou bariéru hospodářského a společenského vývoje. Přesto není na vzdělávání v mnoha zemích kladen dostatečný důraz, o čemž svědčí asi 57 milionů dětí, které nechodí do školy (UNESCO, 2014).

1.1 Světové programy zaměřující se na vzdělávání

Jedním z prvních programů zabývajících se vzděláváním v Africe byl tzv. Plán Addis Abeba z roku 1961 (Morkeš 1990). Podobně jako mnoho dalších plánů se však ani tento nesešel s výrazným úspěchem. Důvodem byla především nepřipravenost a nepřizpůsobení se afrického lidu. Větších úspěchů se programům podařilo dosáhnout až o pár desítek let později. Mezi programy, které se (alespoň částečně) setkávají s úspěchem, můžeme zařadit Rozvojové cíle tisíciletí či program Vzdělání pro všechny.

1.1.1. Rozvojové cíle tisíciletí (MDGs)

Tato Deklarace OSN, kterou podepsalo 189 zemí, si v roce 2000 na Summitu tisíciletí stanovila 8 cílů, které mají být do letošního roku splněny (OSN, 2014):

1. odstranit extrémní chudobu a hlad,
2. dosáhnout univerzálního primárního vzdělání,
3. odstranit nerovnost žen a mužů ve vzdělání,
4. snížit dětskou úmrtnost,
5. snížit mateřskou úmrtnost,
6. snížit podíl lidí nakažených nemocemi HIV, malárií a dalšími chorobami,
7. zajistit udržitelné životní prostředí,
8. rozvinout světovou obchodní spolupráci.

Levine a Birdsall (2005) tvrdí, že univerzálního primárního vzdělávání mělo být dosaženo ideálně k roku 2005, nejpozději do roku 2015. Dle autorů je však potřeba mnohem více peněz, než je nyní rozvojovým zemím poskytováno formou grantů či půjček a není proto možné, aby došlo do konce letošního roku k naplnění cíle, a to zejména ve státech Subsaharské Afriky. Navíc je třeba zdůraznit, že i přes stejné výchozí podmínky jsou v plnění cílů některé státy úspěšnější než jiné a Subsaharská Afrika je proto velice diverzifikovaná.

Ačkoliv se přímo na proces vzdělávání soustřeďuje pouze druhý cíl, jeho dosažení koreluje i s ostatními cíli. Je jasné, že tyto cíle nelze plnit odděleně – jeden je součástí dalších a naopak. Zlepšení jednoho z indikátorů proto vede k řetězové reakci a má vliv i na faktory další.

1.1.2. Vzdělání pro všechny (EFA)

Vznik programu Vzdělání pro všechny byl odpovědí na nepřilíš úspěšné plány vzdělávání sjednané na Světové konferenci o vzdělání pro všechny v roce 1990. I přes očekávání se původní plány nepodařilo naplnit, dle UNESCO (2014) míra gramotnosti dospělých nijak výrazně neklesla. V roce 2000 byl proto závazek UNESCO znovu obnoven a jako tzv. Dakarský akční plán bylo přijato 6 nových cílů (včetně 12 strategií), jež mají být do roku 2015 uskutečněny (UNESCO, 2014):

1. rozšířit a zlepšit celkovou péči v dětství a vzdělávání s důrazem na nejvíce ohrožené a znevýhodněné děti,

2. zajistit, aby do roku 2015 všechny děti, zvláště dívky, děti žijící v těžkých podmínkách a děti z etnických minorit měly přístup k úplnému, bezplatnému, povinnému a kvalitnímu primárnímu vzdělání,
3. zajistit, aby se vzdělávací potřeby všech mladých lidí a dospělých naplnily prostřednictvím rovného přístupu ke vzdělávacím programům,
4. dosáhnout zlepšení o 50 % v úrovni gramotnosti dospělých do roku 2015, především u žen, a rovného přístupu k základnímu a dalšímu vzdělávání pro všechny dospělé,
5. eliminovat genderové nerovnosti v primárním a sekundárním vzdělávání do roku 2005 a dosáhnout genderové rovnosti ve vzdělávání do roku 2015 se zaměřením na zajištění plného a rovného přístupu dívek k základnímu vzdělání v dobré kvalitě,
6. zlepšit všechny aspekty kvality vzdělání a zajistit vynikající, rozpoznatelné a dobře měřitelné výsledky, a to především v gramotnosti, počtech a nezbytných životních dovednostech.

1.2 Charakteristika vzdělávání v Subsaharské Africe

Ve snaze proniknout do systému vzdělávání je důležité nahlédnout do historie afrických zemí a vzdělávacích systémů tradičních a koloniálních. Bohužel některé mezinárodní organizace, které se snaží aplikovat nejmodernější metody výuky dle západního světa bez ohledu na africkou společnost, se setkávají s nezájmem či neúspěchem. Rozdílnost těchto dvou světů je proto nutné brát v potaz i v otázce vzdělávání.

1.2.1. Tradiční vzdělávání

Za tradiční vzdělávání se považuje vzdělávání praktikované především do konce 15. století. Souvisí s tradiční kulturou Subsaharské Afriky rozšířená v době před příchodem Evropanů.

Dle Boatenga (1983) probíhalo tradiční vzdělávání v neformální rovině a mělo za cíl děti připravit na jejich budoucí život – učilo je zodpovědnosti a životu v komunitě. Bylo spjaté především s hodnotovými žebříčky a praktickými dovednostmi. Probíhalo v domácím prostředí praktickým způsobem a neexistovala proto žádná školní zařízení. Důležitou součástí byla také lidová slovesnost, neboť děti díky ní získávaly informace o historii, kultuře či náboženství (Marah 2006). Život v komunitě je typický i pro dnešní

dobu, princip kmenových svazů je však stále více narušován moderními hodnotami a urbanizací, které těmto komunitám nepřikládají velký vliv (Boateng 1983). Praktičnost existence kmenových svazů je však patrná, její členové mají v rámci této pospolitosti různé role, vykonávají různé činnosti a mají i určitou hierarchii. Masivní „pozápádnění“ africké společnosti a rozbití těchto svazů často některé tradiční způsoby potlačuje a dle Maraha (2006) je jedním z důvodů dnešní zoufalé situace ve vzdělávání. Je proto nutné brát zřetel na tradiční kulturu a zvyky regionu. Zvyšování gramotnosti pouhým zaváděním západních praktik by mohlo mít větší vliv, pokud budou mezinárodní organizace spolupracovat s místními lidmi a respektovat po staletí dodržované zvyky a tradice.

1.2.2. Koloniální vzdělávání

S příchodem kolonizátorů do oblasti Subsaharské Afriky souvisí i radikální změna vzdělávacího systému. Vzdělávání se přizpůsobilo Evropanům, kteří africký kontinent ovládali a využívali. Vůbec poprvé byly v Subsaharské Africe zavedeny školy. Jednalo se především o křesťanské misijní školy (Basse 1999, cit. v Keclíková 2008).

Své kolonie zde mělo několik evropských velmocí. Díky nim byly patrné rozdíly mezi jednotlivými africkými zeměmi. V některých koloniích byl typický duální systém školství, zvláště pro africké a evropské obyvatelstvo, někde však vznikaly pouze školy pro Evropany a africký lid byl ze vzdělávání vyloučen – v té době bylo až 90 % Afričanů negramotných (Keclíková 2008). V některých státech Střední Afriky dosahovala negramotnost až 99 % (Morkes 1990). Po odchodu kolonizátorů bylo pro africký lid velmi těžké navázat na koloniální vzdělávání a lidé se proto často navraceli k původním tradicím.

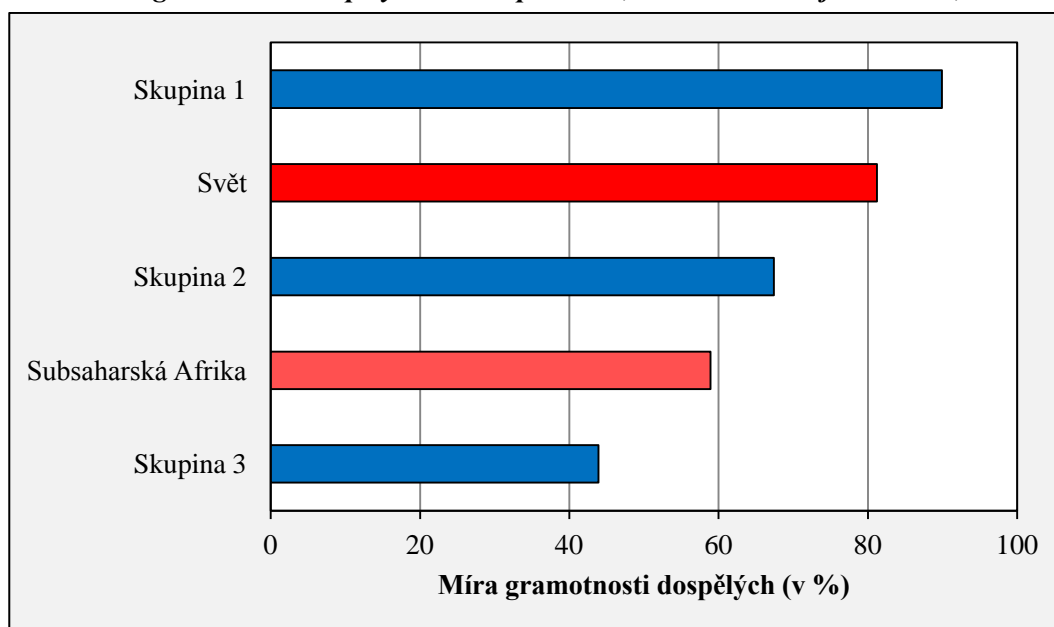
1.2.3. Vzdělávání a vzdělanost v dnešní době

V počátcích vzniku nezávislých států (60. léta 20. století¹) se Subsaharská Afrika potýkala s abnormálně vysokou mírou negramotnosti (Morkes 1990). V zemích se rozpadly tradiční vzdělávací systémy a Evropané již školství nepodporovali. Pro rozvoj mnoha zemí byla proto jediným řešením opětovná spolupráce s bývalými kolonizátory, kteří financovali rozvoj zemí. Dle Morkese (1990) docházelo v této době především

¹ Rok 1960 je označován tzv. Rokem Afriky. Počínaje tímto rokem získalo mnoho států Subsaharské Afriky nezávislost.

k rozvoji národních vzdělávacích systémů a postupné demokratizaci. I přes určité neúspěchy vzdělávacích programů vznikaly v mnohých státech prestižní univerzity spolupracující s evropskými (Marah 2006). Některé vlády investovaly do vzdělávání finance, čímž ho zpřístupnily i pro nižší vrstvy obyvatelstva. Stále však potřeby nestačily masivnímu nárůstu obyvatel, který trvá dodnes. Současná hodnota míry gramotnosti dospělých se v Subsaharské Africe pohybuje kolem 60 % (UNDP, 2014), je však velmi diverzifikovaná napříč celou Subsaharskou Afrikou (viz obr. 1 a 2). Nízkou mírou gramotnosti je typická hlavně Západní a Střední Afrika spolu se státy tzv. Afrického rohu². Naopak nejlepší je situace u států Jižní Afriky a u ostrovních států, které se od pevninské Afriky odlišují i povahou ekonomiky či politickou situací.

Obr. 1: Míra gramotnosti dospělých dle skupin států, Subsaharská Afrika a svět, 2014

Poznámka: Průměr jednotlivých skupin je váženým aritmetickým průměrem, kdy vahou je počet obyvatel daného státu. Do skupiny 1 byly zařazeny státy s mírou gramotnosti vyšší, než je světový průměr, do skupiny 2 státy s hodnotou mezi světovým průměrem a průměrem Subsaharské Afriky, do skupiny 3 státy s mírou gramotnosti menší než je průměr Subsaharské Afriky. Rozdělení států do skupin viz Příloha 2. Data ze zdroje IndexMundi byla čerpána pouze u států, u nichž byla data z UNDP (2014) nedostupná.

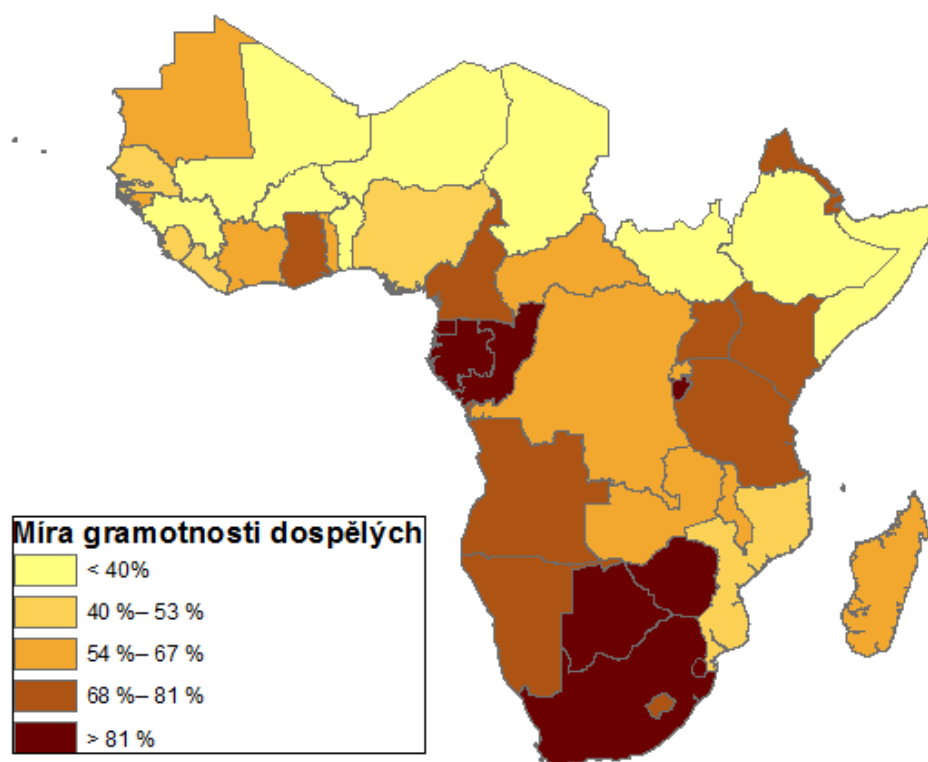
Zdroj: UNDP 2014, IndexMundi 2015, vlastní zpracování

² Mezi státy Afrického rohu se řadí Etiopie, Somálsko, Džibuti a Eritrea (Wikipedie, 2015).

Vliv na vzdělávací systém mají i politické režimy států, které jsou v Subsaharské Africe značně různorodé. V mnoha státech stále vládou diktátoři, kteří o místní obyvatelstvo nejeví zájem (Kuna 2010). V těchto zemích je špatný vzdělávací systém, velkou roli zde hrají školy mezinárodních organizací. Některým státům se však pomalu daří nastolovat demokratické režimy po vzoru západního světa.

Levine a Birdsall (2005) se zmiňují také o problému jazykovém. Zejména ve školách vedených mezinárodními organizacemi se vyučuje primárně v angličtině či francouzštině, což je pro malé děti velká překážka. Autoři proto doporučují, aby alespoň po dobu prvních tří let byla výuka vedena v místním jazyce. To však může být pro spoustu škol problém, neboť v nich učí zahraniční učitelé, kteří místní jazyk neovládají nebo se jedná o jazyk bez písma či jazyk výrazně menšinový. Zdejší učitelé zase nejsou v mnoha případech dostatečně kvalifikovaní. Opomenout by se nemělo ani vzdělávání dospělých, které je jedním z cílů UNESCO. Vzdělání rodiče totiž s větší pravděpodobností poskytnou vzdělání i svým dětem a budou ho pokládat za důležité na rozdíl od rodičů bez vzdělání.

Obr. 2: Míra gramotnosti dospělých, Subsaharská Afrika, 2014

Zdroj: UNDP 2014, IndexMundi 2015, vlastní zpracování

1.3 Vybrané ukazatele vzdělanosti

Ukazatele vzdělanosti slouží především k průběžnému monitorování plnění některých cílů a vyjádření současného stavu vzdělanosti.

1.3.1. Gramotnost

Jako hlavní ukazatel vzdělanosti byla vybrána míra gramotnosti dospělých, která dle definice UNDP (2014) vyjadřuje podíl gramotných osob 15letých a starších v celé populaci dospělých lidí.

Gramotnost je v každém státě definována odlišně, buď co se týče věku, nebo dle definice dovedností, které se do gramotnosti počítají. Nejčastěji je definována jako schopnost číst a psát alespoň základní věci a porozumět jednoduchému textu (tamtéž). Ve vyspělém světě se však pod pojmem gramotnost skrývá i finanční či počítačová gramotnost. Chápání významu tohoto slova je ovlivněno kulturním prostředím, zvyky či tradicemi, společností a osobními zkušenostmi.

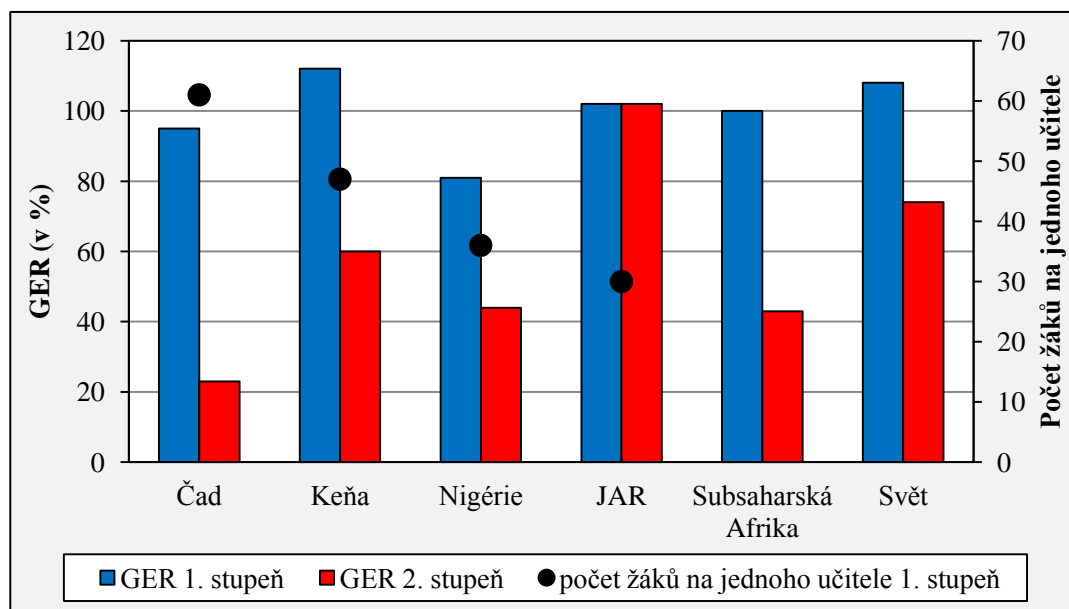
1.3.2. Ukazatele kvality vzdělávání

Často používaným ukazatelem je hrubý ukazatel zapsaných (GER) znázorněný pro vybrané státy na obr. 3. GER vyjadřuje celkový počet zapsaných žáků ke studiu bez ohledu na věk a udává se jako procento populace oficiálního věku pro daný stupeň vzdělávání (UNDP, 2014). Často i přes poměrně velký podíl počtu zapsaných studentů není výsledek vzdělávání zřejmý. Je to proto, že mnoho žáků školu předčasně opustí či daný stupeň několikrát opakuje – v těchto případech může hodnota GER překročit 100 %. Výše zmíněný ukazatel totiž neříká nic o tom, zda žáci ve škole opravdu vydrželi a dokončili ji (Kocová 2010).

Kvalitu a efektivitu vzdělávání také velmi dobře popisuje průměrný počet žáků na jednoho učitele. V Subsaharské Africe se ve třídě často vyskytuje více než 50 žáků na jednoho učitele (UNDP, 2014). Situace je nejhorší na základních školách, které navštěvuje nejvíce dětí. Pochybná je také kvalita vzdělávání, neboť mnoho rozvojových zemí se potýká s nedostatkem kvalifikovaných učitelů. Proto, ač některé děti zdárně základní školu ukončí, požadovaného vzdělání se jim nedostane – často umí sotva číst a psát. Levine a Birdsall (2005) se zmiňují o hojně rozšířeném absentérství učitelů, kteří často na vyučování vůbec nechodí. Mají totiž ještě další zaměstnání, aby svou rodinu uživil, či sami nepovažují vzdělávání za důležité.

K vyjádření kvality vzdělávání se používají i mnohé další ukazatele, jako je průměrná délka školní docházky nebo index genderové rovnosti (pro vyjádření rozdílu mezi dívkami a chlapci).

Obr. 3: GER a počet žáků na jednoho učitele, vybrané státy Subsaharské Afriky a svět, 2014

Poznámka: Údaj o počtu žáků na jednoho učitele nebyl pro Subsaharskou Afriku a svět z uvedeného zdroje dostupný.

Zdroj: UNDP, 2014

1.4 Závěr

V oblasti vzdělávání již bylo dosaženo velkého úspěchu, staví se stále nové školy a vzdělávací systém se zlepšuje. Přesto se v Subsaharské Africe vyskytuje stále velké množství dětí, které školy z různých důvodů nenavštěvují. Úspěchy ve vzdělávání jsou také výrazně nerovnoměrné, neboť úspěšnost alfabetizačních kampaní závisí na mnoha dalších faktorech – Morkes (1990) zmiňuje mimo jiné společenské normy či administrativní strukturu. Důležitým aspektem je také návaznost vzdělávání na zaměstnání. Pokud se v regionu nachází dostatek pracovních míst, pak vyšší vzdělání umožňuje získat lépe placenou a kvalifikovanou práci (Levine a Birdsall 2005). V procesu vzdělávání hrají důležitou roli i školy misijní, které zde tvoří v systému škol důležitou základnu.

Kapitola 2

Socioekonomické bariéry vzdělávání

2.1 Chudoba

Chudoba je velice komplexním pojmem. Jak zmiňuje Stojanov a kol. (2008), je těžké tento pojem definovat, neboť si každý pod ním může představit odlišný stav. V dnešní době se pojem chudoba používá především v souvislosti s rozvojovými zeměmi ve smyslu tzv. absolutní chudoby (Zukalová 2014). Dle World Bank (1999, cit. v Stojanov 2008) je chudoba charakterizována jako stav, kdy dochází k neuspokojení základních lidských potřeb. Je spojen se špatnou bytovou situací, nedostatečnou vzdělaností, politickou svobodou, chatrným zdravím, podvýživou, nedostatečným přístupem k vodě, potravinám či zdravotní péči, a tím pádem s větší náchylností k násilí a kriminalitě.

V celé bakalářské práci je s pojmem chudoba pracováno jako s termínem označující absolutní (extrémní) chudobu (tj. bídu), tedy stav, kdy člověk není schopen zajistit své základní potřeby. Mimo to existuje ještě tzv. relativní chudoba, která se vztahuje k sociální situaci okolní společnosti a nemusí nutně znamenat živení na hranici přežití jako spíše neschopnost žít na úrovni, která je v dané společnosti běžná (Wikipedie³, 2015). White (2008) dále dělí chudobu na dočasnou a trvalou. Rozdíl mezi nimi spočívá v náchylnosti spadnout do pasti chudoby a schopnosti se z ní vymanit.

2.1.1. Jak měřit chudobu

Omezení chudoby je jedním z Rozvojových cílů tisíciletí. OSN si klade za cíl snížit počet lidí s příjmem nižším než 1 USD na osobu a den a snížit počet lidí trpících hladem

³ Všechny poznatky čerpané z Wikipedie byly ověřeny i v důvěryhodnějších zdrojích (odborné publikace či absolventské práce). Z důvodu jejich velkého množství však nejsou citovány v seznamu literatury.

na polovinu. K měření používá několik ukazatelů, jako je podíl jedinců s podvážou v populaci či index hloubky chudoby⁴ (Láchová 2013). World Bank užívá klasifikaci, která pracuje s minimální výší denního příjmu jedince a definuje tzv. extrémní chudobu (hranici chudoby) jako živobytí s příjmem menším než 1,25 USD na den a osobu v paritě kupní síly (Stojanov 2008). V extrémní chudobě žije nyní na světě přes 1 miliardu lidí (Stojanov 2008). V Subsaharské Africe tvoří tito lidé téměř 50 % všech obyvatel (Javorčková 2013).

Je však nutné podotknout, že příjem obyvatelstva není jediným ukazatelem, na základě kterého lze chudobu popsat. Proto porovnání zemí pouze na základě právě příjmu může být zkreslující a zejména v rozvojovém světě by tento ukazatel měl být doplněn o další neekonomické indikátory, které lépe vypovídají o kvalitě života (Novotný 2006). Jak podotýká Stojanov (2008), pocit blahobytu, který je opakem strádání, je spojen jak s materiálními, tak i psychologickými potřebami zahrnující nejen zajištění základních lidských potřeb, ale také možnost svobodného rozhodování, pocit bezpečí či tělesné a duševní zdraví. Do analýz jsou proto nyní stále častěji zahrnovány i neekonomické ukazatele vypovídající o kvalitě života jedince, jako je index lidského rozvoje (HDI⁵) či tzv. Big Mac index⁶. Ačkoliv White (2008) souhlasí s tvrzením, že pro mnoho lidí není příjem tím nejdůležitějším ukazatelem chudoby, neopomíná zmínit myšlenku některých odpůrců výše zmíněných vícerozměrných ukazatelů, kteří upozorňují na silné korelace mezi příjmem jedince a ukazateli chudoby/blahobytu, tedy zdravotním stavem či vzděláním. Navíc také zdůrazňuje fakt, že s výší průměrných příjmů může vláda svou politikou nejsnadněji hýbat a ovlivnit tak životní úroveň jedinců.

2.1.2. Charakteristika a rozšíření chudoby

Celosvětově jsou v rozšíření chudoby výrazné rozdíly. Navíc, vzhledem ke stále rostoucímu počtu obyvatel, absolutní počet lidí žijících v chudobě stále roste. Je tedy patrné, že ačkoliv je již po mnoho let snahou mezinárodních organizací chudobu snížit, situace zůstává stále kritická. Státy Subsaharské Afriky jsou dle UNSD (2005, cit.

⁴ Index hloubky chudoby „značí průměrné procento, o které příjem (domácnosti, jednotlivce) nedosahuje hranice chudoby“ (Láchová 2013, s. 26).

⁵ HDI se počítá jako průměr ze tří ukazatelů – naděje dožití, školní docházky a příjmu (UNDP, 2014).

⁶ Big Mac index porovnává ceny hamburgerů v různých zemích.

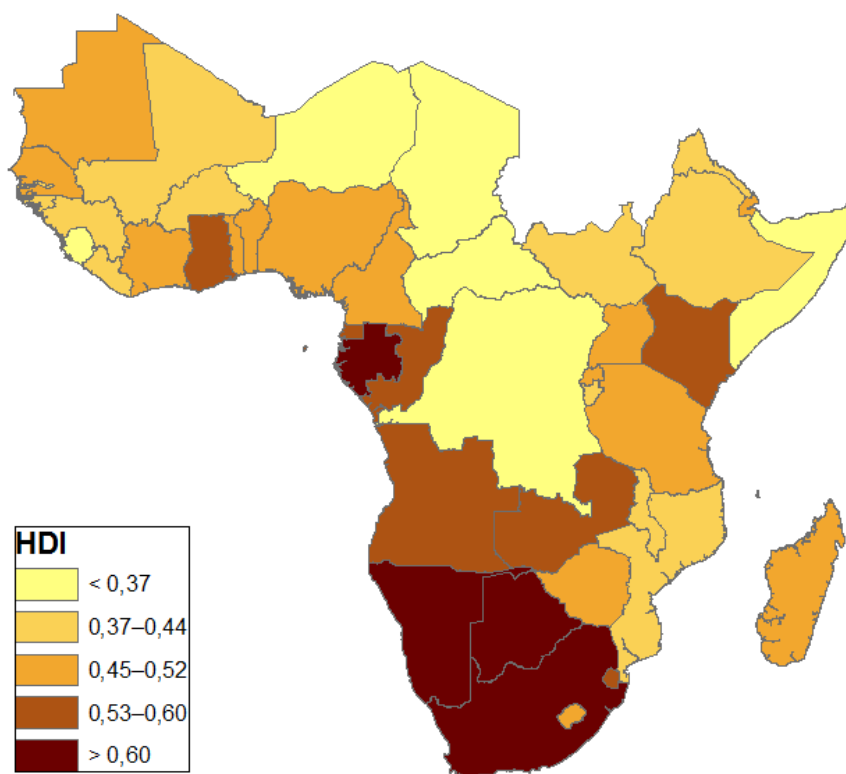
v Stojanov 2008) v žebříčku dle podílu chudého obyvatelstva na prvních 10 místech. UNDP (2014) zaznamenává nejvyšší podíl chudého obyvatelstva v Demokratické republice Kongo, dále Libérie a Burundi. Podíl obyvatelstva žijícího v extrémní chudobě zde převyšuje 80 % (tamtéž). Na opačném konci by se pravděpodobně umístily ostrovní státy, u statistik UNDP však za většinu z nich není tento údaj dostupný. Při užití složených ukazatelů, jako je HDI, je situace nejhorší v Somálsku, nejlepší opět ve státech ostrovních, jako Mauritius nebo Seychelly, a také ve státech Jižní Afriky (viz tab. 2 a obr. 4). Obecně se dá usuzovat, že státy regionu Jižní Afrika patří spolu se státy ostrovními k bohatším a vyspělejšími, neboť HDI nezahrnuje pouze výšku HDP, ale i další ukazatele vyspělosti. Z obr. 6 je patrný kladný vztah mezi HDI a mírou gramotnosti dospělých.

V souvislosti s hledáním řešení pro vymanění se z chudoby zmiňuje Popilková (2013) tzv. past chudoby. Častěji se užívá pojmu bludný kruh chudoby (viz obr. 5), což je „hypotéza, dle níž ekonomicky chudé země nejsou díky nízkému produktu schopny spořit a akumulovat kapitál, v důsledku čehož nemohou zvyšovat objem své produkce a tím pádem také zůstávají nadále chudé, čímž se daný kruh uzavírá“ (Oikonomikos, 2010). Laicky řečeno, pro chudé domácnosti je velmi těžké se z tohoto kruhu vymanit, neboť se z důvodu nedostatku prostředků potýkají s hladem, který snižuje jejich pracovní výkonnost. Tito lidé trpí často nemocemi či jsou fyzicky tak slabí, že nestačí vysokému pracovnímu nasazení, které je po nich v zaměstnání vyžadováno. Nižší výkonnost v práci má za následek i nižší mzdy, které jen těžko pokryjí všechny potřeby domácnosti. Na vzdělávání dětí pak nejsou ani finance, ani prostor či pomyšlení. Avšak právě vzdělání by mohlo chudým jedincům i celým rodinám pomoci se ze začarovaného kruhu vymanit. I drobné investice dané vyššími úsporami totiž pomohou nastartovat ekonomický růst domácnosti a překonat překážky bludného kruhu.

Tab. 2: Pět nejbohatších a pět nejchudších států Subsaharské Afriky dle HDI, 2014

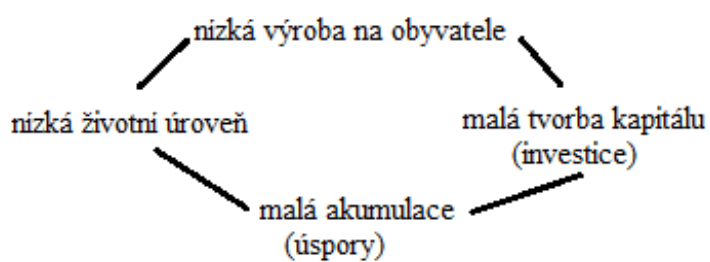
	HDI		HDI
Mauritius	0,77	Somálsko (2012)	0,29
Seychelly	0,76	Niger	0,34
Botswana	0,68	Dem. republika Kongo	0,34
Gabon	0,67	Středoafriická republika	0,34
JAR	0,66	Čad	0,37

Zdroj: UNDP 2014, UNDP Somalia 2012

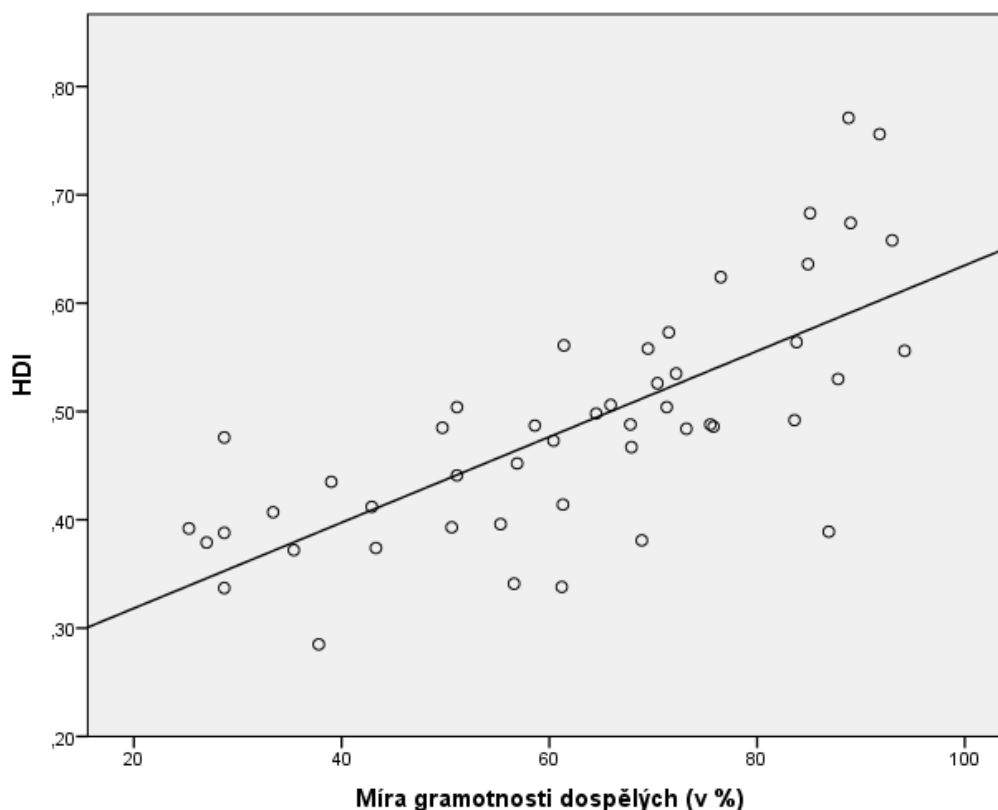
Obr. 4: HDI, Subsaharská Afrika, 2014

Poznámka: Pro Somálsko jsou z důvodu nedostupnosti data k roku 2012, pro Jižní Súdán údaje za Súdán z roku 2009. Hodnota HDI se pohybuje v rozmezí [0;1], vyšší číslo znamená vyspělejší zemi.

Zdroj: UNDP 2014, UNDP Somalia 2012, Sudan Tribune 2015, vlastní zpracování

Obr. 5: Začarovaný kruh bídy (podle R. T. Gilla)

Zdroj: Kuna 2010, s. 283

Obr. 6: Vztah míry gramotnosti dospělých a HDI, státy Subsaharské Afriky, 2014

Poznámka: Pro Somálsko jsou z důvodu nedostupnosti data k roku 2012, pro Jižní Súdán údaje za Súdán z roku 2009.

Zdroj: UNDP 2014, UNDP Somalia 2012, Sudan Tribune 2015, vlastní zpracování

2.1.2.1. Hlad a podvýživa

Hlad a podvýživa⁷ jsou pojmy, které charakterizují současný stav v rozvojovém světě a které úzce souvisí s chudobou. Chudí lidé nemají prostředky, aby si potraviny opatřili, a jsou proto hladoví. Dle Javorčkové (2013) je chudoba zároveň příčinou i důsledkem tzv. chronického hladu⁸. Kromě toho mluvíme v souvislosti s nedostatkem potravy o tzv. akutním hladu⁹.

Podvýživa je nejrizikovější v těhotenství a raném dětském věku (do 2 let), kdy dochází k hlavnímu tělesnému vývoji. Vyřešení situace hladu by proto mělo největší dopad právě na malé děti – snížila by se jejich úmrtnost a náchylnost k nemocem.

⁷ Podvýživa značí nedostatečný příjem energie nebo bílkovin na obyvatele v určitou dobu (Kuna 2010).

⁸ Chronický hlad (chronická podvýživa) je stav, kdy energetický příjem je stále nad hranicí životního minima, avšak jeho nedostatek či nesprávné složení způsobuje zdravotní problémy a vede k oslabení organismu (Frajer 2006; Kuna 2010).

⁹ Akutní hlad je charakterizován energetickým příjmem nižším než je biologické minimum (Kuna 2010).

Pravděpodobně by se tak i zvýšila jejich školní docházka a otevřela se jim možnost, že nezůstanou negramotné.

Podvýživa je způsobena kromě nedostatku potravy také nedostatečnou kvalitou jejího složení. Lidem často chybí bílkoviny či důležité vitamíny a minerály (Levinson a Bassett 2007). Tento stav se také označuje jako tzv. specifický hlad (Frajer 2006). Kuna (2010) mluví také i o tzv. bílkovinném hladu, neboť bílkoviny jsou nejčastější složkou, která v potravě podvyživeným lidem chybí. Ti, aby se co nejvíce nasýtili za co nejmenší cenu, kupují potraviny, které mají co největší kalorickou hodnotu při co nejnižší ceně. V Subsaharské Africe jsou to hlavně obiloviny a hlíznaté plodiny, které se zde pěstují a jejichž cena není zvýšena dovozem (Javorčková 2013).

Zajímavostí je velká diverzifikace rozšíření lidí s chronickou podvýživou. Roli v rozmístění chudoby hraje pravděpodobně mnoho různých faktorů. Někteří obyvatelé chudých zemí hladoví v důsledku válek a občanských nepokojů, které způsobují destrukci hospodářství. V mnoha státech je navíc chudoba „podpořena“ nezájmem vlády, korupcí či vynakládáním velkých peněžních částek do zbrojení (Kuna 2010). Dalším důvodem výskytu chudoby jsou nevhodné přírodní podmínky či výskyt přírodních katastrof, například záplav či období sucha. Frajer (2006) tvrdí, že kdyby neexistovaly války a přírodní katastrofy, problém hladu by ve světě zmizel. Dalším faktorem, který se stává živnou půdou chudoby, může být vysoký populační růst či zábory půd v souvislosti s urbanizací.

Kuna (2010) a Collier (2007) však upozorňují, že ani státy s vhodným podnebím či kvalitní půdou, které mají přístup k moři, nemusí být nutně bohaté. Příkladem jsou některé státy Guinejského zálivu. Jedná se o vysoce exportní agrární státy, které, ačkoliv toho mnoho vyprodukují, málo z jejich produkce je spotřebováváno místními lidmi. Příkladem může být Senegal či Pobřeží Slonoviny – státy s vysokým potenciálem rozvoje, avšak s převažujícím vývozem na úkor vlastní potřeby (Collier 2007).

Pouhý ekonomický růst dané země k vyřešení problému hladu dle Frajera (2006) však nestačí. Je zapotřebí spravedlivé přerozdělovací politiky spolu s větší informovaností veřejnosti o tomto problému. Pokud by se podařilo problém podvýživy vyřešit, důsledky budou dramatické. Kromě snížení úmrtnosti budou nepřímo vést ke zvýšení školní docházky, jejímu prodloužení a díky tomu i vyšší gramotnosti a lepšímu budoucímu uplatnění na trhu práce.

2.1.3. Příčiny chudoby

Existuje velice mnoho důvodů chudoby. Některé z nich jsou zároveň jejími příčinami i důsledky.

V první řadě je třeba zmínit sociálně-politické a ekonomické příčiny, jako je výskyt ozbrojených konfliktů či občanských válek, které v podstatě chudobu „podporují“. Podobným způsobem působí i autoritářské režimy, které nedbají potřeb obyvatelstva. Dalšími neméně důležitými faktory, které výrazně ovlivňují nerovnosti mezi chudými a bohatými zeměmi jsou instituce, právní systém, tradice a zvyky. Velice důležité v procesu rozvoje chudých zemí jsou také správně zvolené strategie a cíle rozvojových politik jednotlivých států. Je však důležité neopomenout ani faktor, který naopak přispívá k prohlubování rozdílů – totiž rozdělení politické a ekonomické moci celého světového systému. Novotný (2006) zmiňuje především špatné nastavení mezinárodního obchodu, které stále vykořisťuje chudé země na úkor bohatých.

Zásadní roli často hrají i kulturní důvody, které mají na výskyt chudoby vliv. Dle Kaňákové (2004, cit. v Popilková 2013) se ve společnostech s velkou diskriminací žen chudoba vyskytuje častěji. Postavení žen má totiž následně vliv na počet potomků. Nižší postavení ženy koreluje s vyšším počtem dětí. Vysoce početné rodiny nejsou schopny všechny své členy uživit či poslat do školy a žijí tak častěji ve větší chudobě. Není proto ojedinělá ani migrace za prací, často do nejlidnatějších měst regionu. Takto urbanizovaná města nejsou schopna všechny imigranty uživit a celé rodiny se proto následně uchylují do okrajových čtvrtí (slumů). Ve slumech chybí školy a základní infrastruktura, lidé zde žijící často zůstávají celý život negramotní, stejně jako jsou negramotné i jejich děti.

Další skupinou jsou příčiny přírodní, které mnoho odborníků považuje za klíčový důvod nerovností v bohatství ve světě. Jde především o klima a charakter krajiny (Novotný 2006). Tyto faktory jsou však v dnešním světě překonatelné, což můžeme vidět na příkladu bohatých zemí. Bohužel v rozvojovém světě způsobují mnoho nepříjemností, se kterými se chudé státy ještě neumí vyrovnat.

Velký vliv na rozvoj chudoby mají i faktory zdravotní týkající se dostupnosti zdravotní péče či výskytu epidemií. Právě epidemie jsou jak příčinou, tak i důsledkem chudoby. Mezi nejrozšířenější patří na africkém kontinentě epidemie AIDS. Neblahým důsledkem této epidemie jsou pak tzv. sirotci AIDS, kterých stále více přibývá.

2.1.3.1. Sirotci AIDS

Levinson a Bassett (2007) propojují problém podvýživy a chudoby s problémem HIV/AIDS. Tvrdí, že v zemích postižených touto epidemií způsobuje podvýživa větší náchylnost k propuknutí nemoci. A je tomu i naopak – nemocné děti jsou často odkázány na život v bídě, která je v určitém ohledu důsledkem epidemie. Dle Monasche a Boermy (2004) se nejvíce sirotků vyskytuje právě ve státech postižených AIDS nebo ohrožených válečnými konflikty. AIDS jakožto nevléčitelná nemoc je bohužel častou příčinou úmrtí obou rodičů dětí, z nichž se následně stanou tzv. sirotci¹⁰ AIDS.

Počet sirotků AIDS se odhaduje na 25 milionů, 15,7 milionů z nich žije v Subsaharské Africe (UNICEF 2006). Nejvíce postižených je podchyceno ve státech Jižní Afriky, kde se jejich podíl v populaci pohybuje okolo 15 % a tvoří tak většinu ze všech sirotků v zemi žijících (Avert, 2014).

Ze statistik UNICEF (2006) vyplývá, že děti, které mají alespoň jednoho rodiče, navštěvují školu častěji než úplní sirotci. Ačkoliv je nejvyšší absolutní počet nakažených podchycen v Jižní Africe, rozdíl ve školní docházce zde není tak velký, neboť se jedná o rozvinutější země s větším důrazem na vzdělání a také s vyšší gramotností dospělých.

Ze studií Monasche a Boermy (2004) je patrné, že sirotci žijí častěji ve větších matriarchálních domácnostech závislých na nedostatečném příjmu. Richter (2004) se zmiňuje o důležitosti širší rodiny či kmenových svazů, které stále na mnoha místech existují a poskytují nemocným zázemí. Avšak i přes existenci těchto vztahů je v domácnosti pokles příjmů znatelný a často ústí ve strádání a hladovění dětí. Dle UNICEF (1999, cit. v Richter 2004) klesá v těchto rodinách také průměrná spotřeba potravin – lidé si nemohou dovolit koupit tolik jídla, aby početnou rodinu z malého rozpočtu uživili. Na sirotky je proto následně vyvíjen nátlak, aby pracovali a do rozpočtu domácnosti přispívali. Osířelé děti jsou tak pod tlakem okolností nuceny opustit školu a jít pracovat (Avert, 2014). Tyto děti jsou také náchylnější k prostituci, násilí či jsou ohroženy otroctvím.

¹⁰ Sirotek je dítě do 18 let, které ztratilo matku, otce, nebo oba rodiče. Někdy jsou za sirotky z matčiny strany považovány i ty děti, které sice matku mají, ale ta již není schopna se o ně z důvodu nemoci postarat (Richter 2004).

2.1.4. Důsledky chudoby

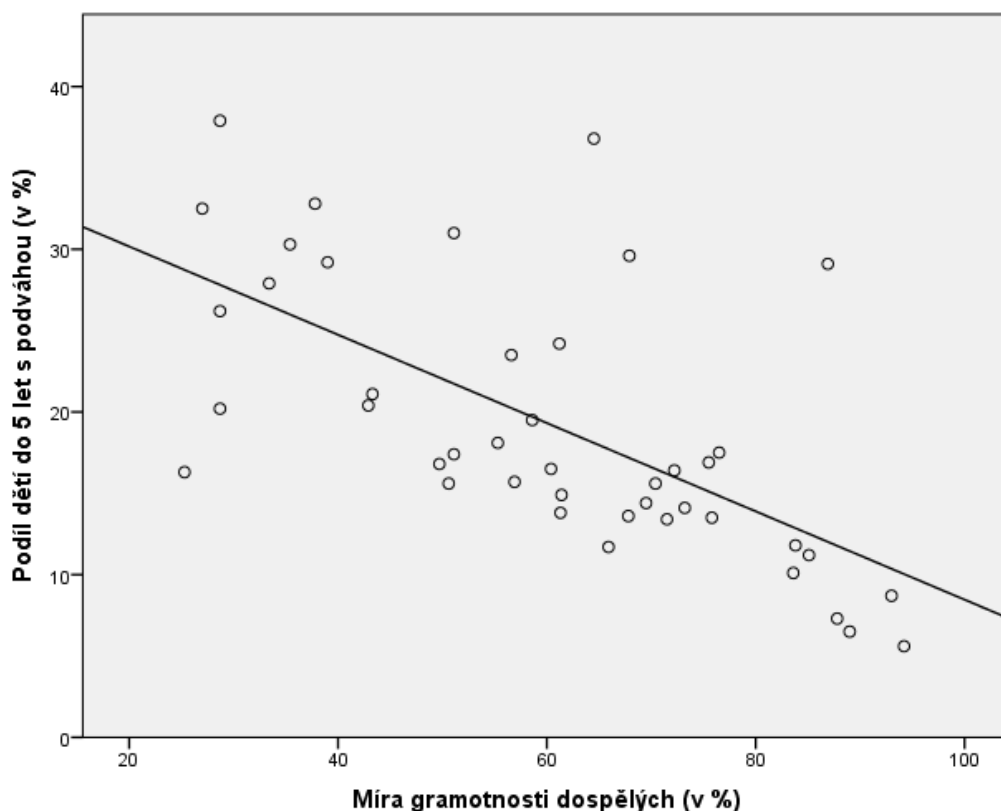
Nejčastějším důsledkem chudoby je podvýživa, špatný zdravotní stav, vysoká kojenecká a dětská úmrtnost, nízká naděje dožití a nízká gramotnost. Hlad bývá označován jako důsledek chudoby a nedostatečného přístupu ke vzdělání (Popilková 2013). Ale je to i naopak. Dítě, které neustále hladoví, pravděpodobně vůbec do školy nechodí. Hladové děti se také hůře soustředí či vstřebávají vědomosti.

Důsledkem chudoby je i dětská podváha¹¹. Obr. 7 zobrazuje negativní vztah mezi výskytem dětí do 5 let s podváhou a mírou gramotnosti dospělých. Nízký podíl dětí s podváhou se vyskytuje u zemí, které mají vyšší gramotnost. Na druhém konci se vyskytují země s nízkou gramotností a vyšším podíl podvyživených dětí. Tyto státy zároveň patří k nejchudším státům světa.

Existence vztahu mezi podílem dětí s podváhou a mírou gramotnosti také naznačuje existenci nerovností v závislosti na vzdělání matky (viz obr. 8). Podíl podvyživených dětí se snižuje spolu se vzrůstající délkou školní docházky matky. U drtivé většiny států je vidět rapidní pokles podílu podvyživených dětí již po 5. roce školní docházky matky, který se ještě prohlubuje dalším vzděláváním matky (tj. 12 a více roků školní docházky). K nejvýraznějšímu poklesu dochází u států Západní a Střední Afriky. Jižní Afrika reprezentovaná Svazijskem má již na počátku nízký podíl dětí s podváhou, role vzdělání je tak méně patrná. O existenci vztahu mezi vzděláním a podílem podvyživených dětí se zmiňuje i World Bank (1993, cit. v Kocová 2010) nebo Kuna (2010).

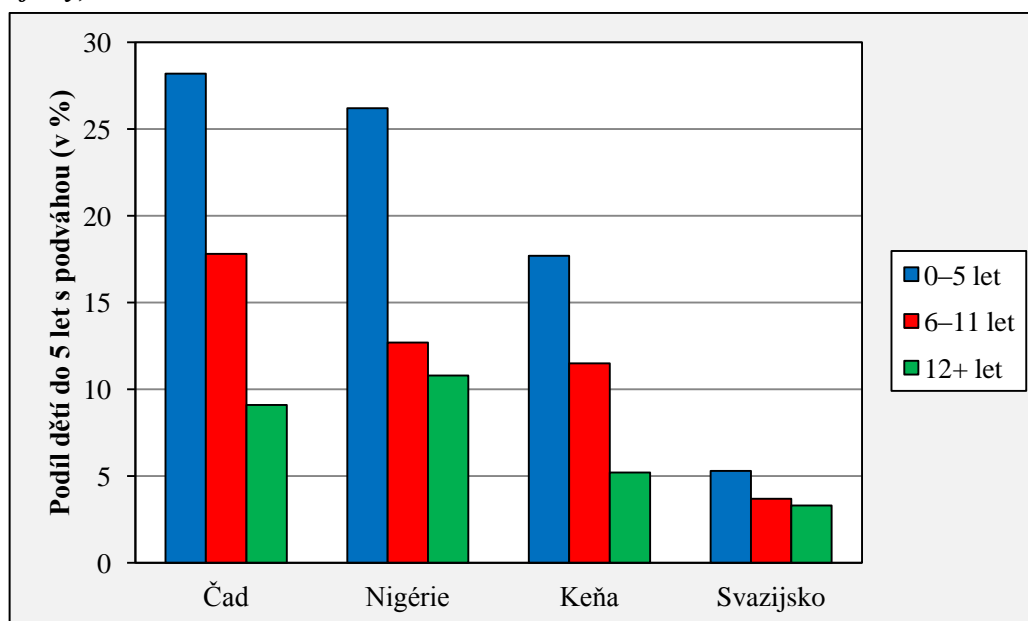
¹¹ Dětská podváha je definována jako váha dítěte, která je menší než 2 směrodatné odchylky od standardu WHO (definice WHO).

Obr. 7: Vztah míry gramotnosti dospělých a podílu dětí do 5 let s podvážou, státy Subsaharské Afriky, 2014

Zdroj: WHO 2015, UNDP 2014, vlastní zpracování

Obr. 8: Podíl dětí do 5 let s podvážou dle délky školní docházky matky, státy Subsaharské Afriky, 2014

Poznámka: V grafu je kvůli nedostupnosti dat JAR nahrazena Svazijskem. Svazijsko bylo vybráno z důvodu velmi podobné hodnoty celkového podílu dětí s podvážou mezi státy Jižní Afriky.

Zdroj: WHO 2015

2.1.5. Závěr a možná řešení

I přes viditelné úspěchy ve snižování světové chudoby žije na světě stále mnoho lidí v extrémní chudobě. Propast mezi chudými a bohatými je zapříčiněna především velkými rozdíly v přerozdělování bohatství a v důsledku toho i odlišným přístupem ke vzdělání, zdravotní péči či potravinám. Bez masivního zásahu mezinárodních organizací je těžké se z kruhu chudoby vymanit. Vzdělání je pak často jediné možné východisko, neboť s dostatečným vzděláním rostou tvůrčí schopnosti, čímž se snáze otvírají možnosti na trhu práce. Školství by proto mělo být přístupné všem dětem a měl by být kladen důraz na rovnoprávnost. Navýšení školní docházky mohou pomoci opatření aplikovaná na úrovni jednotlivých domácností, které finančně podporují aktivity a služby členů rodiny nebo poskytují důležitá poradenství (Javorčková 2013).

Problém hladu a chudoby doporučuje Frajer (2006) řešit systémovým přístupem – tedy při zohlednění ekonomických, demografických, ekologických, sociálně-politických faktorů a také aspektů na úrovni chování jednotlivců. Řešení by se mělo týkat také zemědělství – pro jeho modernizaci se často užívá pojmu zelená revoluce¹². Tento pokrok se však v Subsaharské Africe nepodařilo implementovat kvůli nestabilní politické situaci a existenci kmenových svazů (Frajer 2006). Collier (2007) taktéž shledává přílišnou rozdrobenost jednou z příčin neúspěchu některých programů.

V neposlední řadě je potřeba poukázat na vysoký potenciál v podobě nerostných surovin, který některé státy Subsaharské Afriky mají. Přesto je dle Colliera (2007) většina z nich až příliš chudých a nesoběstačných, neboť tento potenciál není využit k rozvoji země, nýbrž k podpoře autoritářských režimů či financování války, a stává se proto spíše hrozbou.

Na závěr je třeba říci, že pouze vzdělání není samospasitelné a musí jít ruku v ruce s dalšími vhodnými strategiemi a rozvojem. A ačkoliv bude prvotní změna muset vycházet zevnitř společenství v nejchudších zemích, globální opatření budou naprosto nezbytná.

¹² Zelená revoluce spočívá v mezinárodní pomoci nejen peněžité, ale také v dodávce techniky, hnojiv, speciálně vyšlechtěných odrůd potravin a nových technologií vedoucích ke zvýšení zemědělské produkce (Frajer 2006).

2.2 Dětská práce

Děti byly využívány jako pracovní síla již po staletí. Zatímco ještě během průmyslové revoluce nebyla dětská práce výjimečná ani pro rozvinuté státy, v dnešní době se týká výhradně rozvojového světa. Často navíc jde ruku v ruce s válečnými konflikty a chudobou, které mají dopad na vzdělání. Dětská práce je nejen bariérou vzdělávání, ale také důsledkem nemožnosti vzdělávat se. Při popisu vztahů mezi dětskou prací a vzděláním se opět dostáváme do problému tzv. bludného kruhu, který ukazuje souvislosti nejen mezi dětskou prací a vzděláním, ale přidává také další faktory, které mají na obě proměnné vliv.

2.2.1. Charakteristika a formy dětské práce

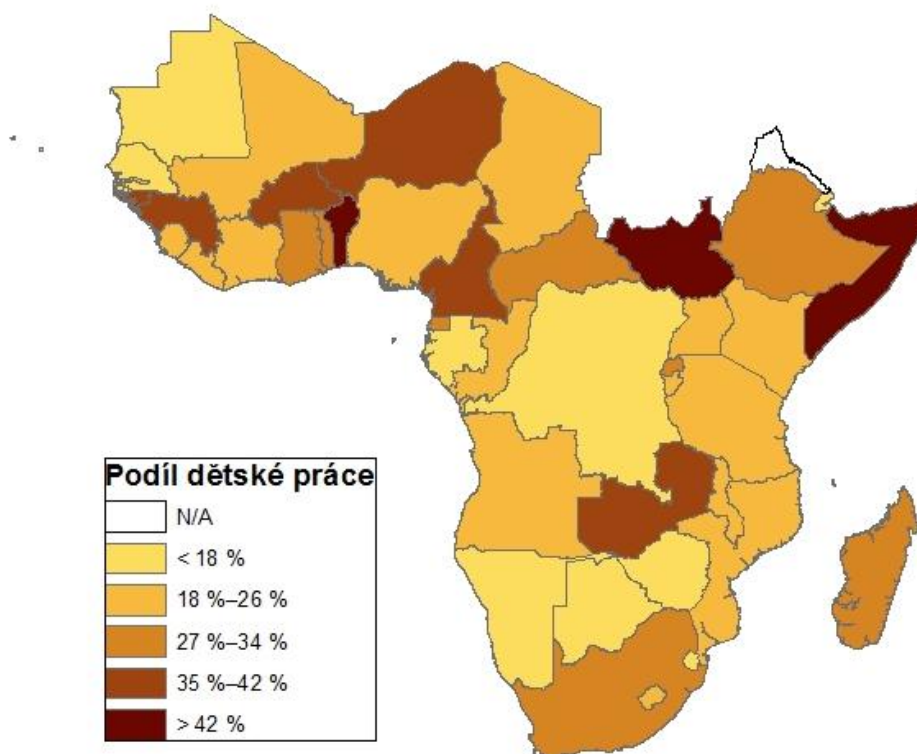
Při definici pojmu dětská práce záleží na minimálním věku, od kterého je dítěti povoleno vykonávat práci. Na mezinárodní úrovni takovou definici nabízí Úmluva o nejnižším věku pro vstup do zaměstnání (Minimum Age Convention No. 138), kterou vydala Mezinárodní organizace práce (ILO) v roce 1973 (ILO, 2015a). Tato úmluva stanovuje jako hranici pro vstup do zaměstnání věk, kdy končí povinná školní docházka (ne však nižší než 15 let)¹³. Za dětskou práci není, především v rozvojovém světě, považovaná každá práce. Práce, které nemají negativní vliv na duševní i fyzický vývoj dítěte a nenarušují školní docházku, většinou nejsou za dětskou práci považovány. Tyto práce zahrnují například drobnou pomoc v domácnosti, přivýdělek během školních prázdnin nebo odpoledního volna a podobně (ILO, 2015b). Jinými slovy, kromě věkové hranice můžeme dětskou práci popsat jako psychicky, duševně, sociálně nebo fyzicky nebezpečnou práci, která narušuje školní docházku, zbavuje děti jejich dětství a důstojnosti a narušuje fyzický či mentální vývoj (OSN, 1959).

Svět nyní čítá asi 168 milionů pracujících dětí ve věku 5–17 let, z toho celou pětinu tvoří děti Subsaharské Afriky (ILO-IPEC, 2013). Většina dětí, které pracují, patří do věkové skupiny 10–14 let, přičemž není podstatný rozdíl v celkovém počtu mezi chlapci a dívkami (ILO-IPEC, 2013). Nejvyšší podíl pracujících dětí vykazují některé státy Západní a Střední Afriky a Somálsko (viz obr. 9). Naopak pod světovým průměrem

¹³ Za zvláštních okolností může být věková hranice snížena na 14 let, pro duševně nebo fyzicky náročnou práci naopak zvýšena na 18 let. Za výjimečných okolností může stát snížit hranici až na 12 let, a to pouze pro lehkou práci, která neohrožuje zdraví a nebrání školní docházce (ILO, 2015a).

a nízkou účastí dětí v práci se mohou pyšnit některé státy Jižní Afriky a také státy ostrovní. Ve státech jako Kapverdy, Džibuti nebo Svazijsko tvoří podíl dětské práce méně než 8 % (UNDP 2014).

Obr. 9: Podíl dětské práce, Subsaharská Afrika, 2014

Poznámka: Dětská práce je definována jako podíl dětí 5–14 let, kteří pracují (definice UNDP). Vzhledem k nedostupnosti dat pro státy Jižní Súdán, JAR, Namibie a Zimbabwe z níže uvedeného zdroje byly v kartogramu použity hodnoty získané z databáze World Bank (2015), která definuje dětskou práci jako podíl pracujících dětí ve věku 7–14 let. Data za Eritreu, Mauritius a Seychelly nejsou ve většině veřejných databází v práci používaných dostupná.

Zdroj: UNDP 2014, World Bank 2015, vlastní zpracování

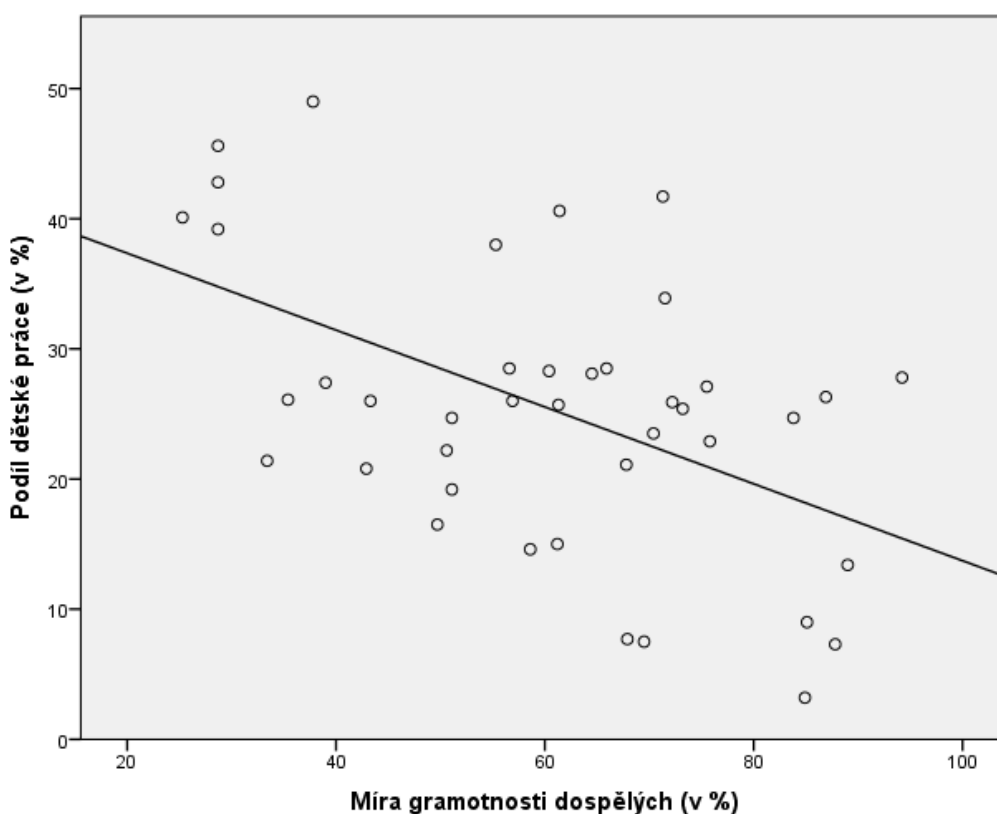
Přestože neexistuje významný rozdíl v míře účasti dětí v práci dle pohlaví, dívky a chlapci vykonávají většinou odlišné druhy práce. V celkovém počtu je nejvíce dětí zaměstnáno v zemědělství, dále ve službách, těžbě a velkovýrobě (ILO, 2015b). Domácí práce zaměstnávají nejčastěji dívky mladší 16 let. Ty jsou tak izolované a snadněji podléhají násilí a ponižování. Mají také velmi omezenou možnost účastnit se školní docházky (UNICEF, 2015). V manuální a špatně placené práci je také častá diskriminace různých skupin obyvatelstva, ať již dle etnika, věku či pohlaví. Právě pohlaví hraje v postavení ve společnosti významnou roli. Ženy jsou často diskriminovány, což se odráží v jejich platech i možnostech uplatnění. Domácí práce

vykonávají samozřejmě bezplatně (Zukalová 2014). Setkáváme se proto s nepřesnými údaji, neboť statistika ILO zahrnuje pouze ty, které za svou práci dostávají zapláceno.

Důležité je zmínit také návaznost na vzdělávání, jehož je dětská práce významnou překážkou. Děti jsou často posílány do práce z důvodů vyššího výdělku na budoucí studia nebo k zabezpečení rodiny. Nízký plat však většinou nepokryje ani základní potřeby. Člověk, který nastoupí do práce již v dětství, ji jen těžko přeruší právě kvůli studiu. Je proto důležité předcházet zapojení dětí do práce, ne pouze řešit důsledky, kterými jsou bezesporu negramotní mladiství a poté dospělí lidé. S nástupem do práce, která je ve většině případů manuální, souvisí také vyšší riziko úrazů nebo zdravotních komplikací či trvalého postižení.

Negativní vztah mezi dětskou prací a vzděláním je patrný – státy s vyšší mírou gramotnosti mají obecně nižší podíl dětské práce (viz obr. 10).

Obr. 10: Vztah míry gramotnosti dospělých a podílu dětské práce, státy Subsaharské Afriky, 2014

Poznámka: Dětská práce definována dle metodiky UNDP (viz výše).

Zdroj: UNDP 2014, vlastní zpracování

2.2.1.1. Riziková práce

Dle ILO-IPEC (2013) vykonává v současnosti 85 milionů dětí ty nejtěžší formy práce, necelých 30 milionů z nich žije v Subsaharské Africe.

Riziková práce je často vykonávána v nevhodném nebo nebezpečném prostředí (se zvýšenou prašností, rizikem zřícení, nadměrným hlukem), zaměstnanci pracují po dlouhé hodiny v omezeném prostoru bez přestávky a často s použitím velice těžkých nebo nebezpečných předmětů (Clark-Bennett a kol. 2004) Do kategorie riziková práce se řadí hojně rozšířená práce v lomech, na konstrukčních stavbách, práce v manufaktuře nebo v zemědělství či rybářství (Fassa 2003). Práce tohoto charakteru jsou typické pro většinu rozvojových zemí, kde zaměstnávají velké množství dětí. Typické pracovní místo pro dítě je v dole, neboť se jedná o stísněné prostory, ve kterých dokáže lépe pracovat malé dítě než dospělý člověk. Právě zde je věkový průměr pracovníků nejnižší, na Madagaskaru tvoří 53 % dětí pracujících v dole ty, které jsou mladší 13 let (Clark-Bennett a kol. 2004). Mezi rizikovou prací patří také otroctví, otroctví na dluh (tzv. debt bondage), obchod s dětmi a další formy nucené práce zahrnující využívání dětí ve válečných konfliktech, při prostituci, v pornografii a jiných nelegálních činnostech (ILO, 2015c).

ILO (2015c) se snaží dopad dětské práce kvantifikovat jako počet ztracených let prožitých ve zdraví (DALY¹⁴). Odhaduje, že kvůli dětské práci je ročně ztraceno asi 2,7 milionů let zdravého života (tamtéž). Tento počet však nezahrnuje z důvodu nedostupnosti dat roky ztracené v nejhorších formách práce, tedy v (sexuálním) otroctví, armádě a obchodu s drogami. I přesto jsou ztráty patrné, neboť zmíněné ztracené roky mohly děti prožít ve školních lavicích a zvýšit tak pravděpodobnost nalezení lépe placeného a kvalifikovaného zaměstnání.

2.2.1.2. Prostituce

Ačkoliv je dle Fassa (2003) dětská prostituce rozšířená především v Asii, podíl dívek (avšak také chlapců), které se tímto řemeslem živí, nelze ani v Subsaharské Africe zanedbávat. Právě zde je problém možná větší a skrytější, neboť samy děti si často neuvědomují rizika spojená s vykonáváním této práce a považují tento způsob výdělků za běžnou činnost, která jim dopomůže k osamostatnění se. Na druhé straně se zejména

¹⁴ DALY (disability-adjusted life year) je měřítkem onemocnění, vyjadřuje počet let ztracených kvůli nemoci, postižení nebo předčasně smrti.

dívky často stávají oběťmi obchodu a násilí, jsou unášeny ze svých domovů a nuceny žít v otroctví. Rizika, která s prostitucí souvisí, jsou především zdravotní, ale také neméně důležitá psychická. Tyto dívky jsou náchylnější k užívání drog a tím pádem k možnosti nakazit se sexuálně přenosnými chorobami. Ty, které vykonávají tuto práci nedobrovolně, jsou vystaveny také psychickému i fyzickému strádání a násilí, z něhož si do budoucna nesou trvalé následky. Nemálo z nich během vykonávání prostituce otěhotní, čímž se jim téměř definitivně uzavře možnost studovat či se zpět zapojit do společnosti. Ženu, která byla v mládí nucena sloužit jako sexuální otrokyně, je velice těžké začlenit zpět do společnosti či vzdělávacího procesu (Fassa 2003).

Za jednu z důležitých příčin prostituce se považuje opět bída. Velkou roli hraje v některých státech také sexuální turismus. Klienti se často domnívají, že je pro ně bezpečnější najmout si jako sexuální otroky děti, neboť počítají s menším rizikem nákazy sexuálně přenosnými chorobami, čímž vlastně mladé dívky v prostituci podporují. Na druhé straně se dívky stávají prostitutkami často nedobrovolně. Během občanských válek je běžné hromadné znásilňování a unášení dívek i chlapců. Bohužel, ani zdařilý útěk nezajistí bezpečí. Povstalci se často mstí na jejich sourozencích či rodičích.

2.2.1.3. Dětsí vojáci

Jako dětský voják se označuje osoba mladší 18 let, která je členem ozbrojených sil nebo jednotek, a to o jakékoli velikosti a vykonávající jakoukoli funkci (UNICEF, 2003). Za dětské vojáky jsou tedy považováni také armádní kuchaři, špioni, vyzvědači či poslíčci. Na celém světě se nyní nachází asi 250 000 – 300 000 dětských vojáků (UNICEF, 2003; Fassa 2003). Asi polovina z nich působí v ozbrojených konfliktech afrických zemí, jako je Čad, Rwanda nebo Somálsko (Zukalová 2014).

Do ozbrojených konfliktů jsou najímáni mladí chlapci, aby zbraněmi chránili svou vlast. Spíše než o obranu vlasti se však často jedná o zneužívání mladých dětí, které jsou nuceny naučit se pracovat se zbraněmi a zabíjet. Dětskými vojáky se mladí hoši stanou z důvodu špatné rodinné situace (často jsou sirotky) či vidiny vydělaných peněz. V některých zemích vstupují do armády nedobrovolně pomocí násilí, jinde vidí za vstupem do ní možnost osamostatnit se či utéct z domova. Během výcviku velitelé dbají na naprostou kázeň a morální podřízení se, často způsobem „vymývání mozků“, neboť dětsí vojáci jsou často příliš mladí (a snadno zmanipulovatelní) na to, aby pochopili příčiny a důsledky svých činů (UNICEF, 2003). Armáda také nahrazuje rodinné vazby,

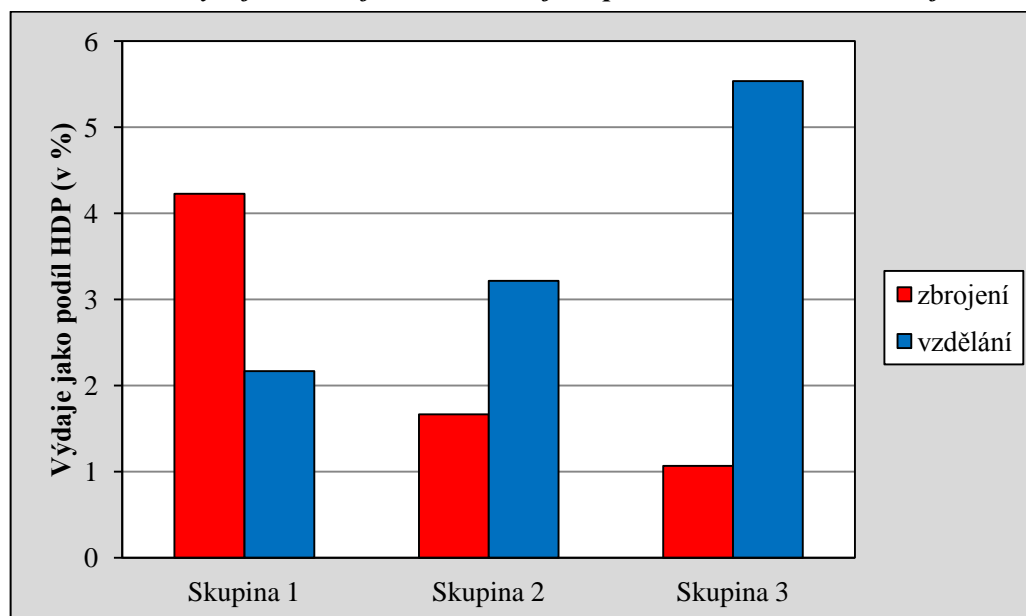
kteří dětem často chybí, a poskytuje jim nutné zaopatření, jako oblečení a jídlo. Děti jsou v armádě vystaveny násilí, drogám a smrti. Ti nejmladší stojí v předních liniích armády jako „živý plot“, kdy jsou následně buď zabity, nebo si do života nesou trvalé následky v podobě zranění, amputovaných končetin či poškození vnitřních orgánů a kosterní soustavy (Fassa 2003). Důvod, proč jsou v ozbrojených konfliktech využívány tak často děti, je jednoduchý. Jedná se totiž o levnou pracovní sílu, která je navíc snadno dostupná. Mimo to jsou děti loajálnější a psychicky labilnější než dospělí, čímž pádem lépe podléhají tlaku velitelů a téměř bez odporu plní jejich rozkazy.

Dítě, které jednou poznalo krutosti války, je velice těžké zapojit zpátky do společnosti. Přes snahu mnoha mezinárodních organizací tyto jedince resocializovat se stále vyskytují bývalí dětské vojáky, kteří zůstávají po celý život traumatizovaní a odsunutí na okraj společnosti (UNESCO, 2011). Dalším neblahým důsledkem je také mnoho ztracených školních let. Během válečných konfliktů pak školní třídy nejsou místem vzdělávání a bezpečí, ale násilí. Ozbrojené konflikty se proto stávají významnou bariérou vzdělávání, neboť kromě toho, že dochází k fyzickému ničení budov škol a k únosům studentů a učitelů, zanechávají stopy na budoucích generacích či příbuzných, které své potomky do školy pravděpodobně nepošlou, neboť ji považují za nebezpečné místo (UNESCO, 2011). Bez vzdělání však mají tyto děti velmi malou šanci najít lepší práci, a tak se i jako dospělí často vrací do armády.

Collier (2007) upozorňuje na problém financování válečných konfliktů. Vláda rozvojových zemí totiž často financuje raději armádu než školství, zejména v období občanských válek. Během ozbrojených konfliktů se armáda stává nepřítelem vlády a je proto nutné přesunout velkou část financí právě do této oblasti. Je logické, že pak nezbývají prostředky k financování školství. Dle Colliera (2007) je navíc až 40 % vojenských výdajů financováno z rozvojové pomoci – tato část tvoří asi 11 % celkového objemu rozvojové pomoci. Obr. 11 zobrazuje, jaký podíl HDP směřuje u jednotlivých států do školství, a jaký do zbrojení (také viz Příloha 3). U států skupiny 1 je patrné, že výdaje na zbrojení převyšují výdaje na vzdělání. Do této skupiny států se řadí Jižní Súdán, Angola, Středoafriká republika, Zambie a Zimbabwe. Skupina 2 zahrnuje státy, které na vzdělání věnují maximálně trojnásobek toho, co na zbrojení. Do této skupiny patří státy, ve kterých se v minulosti válčilo a kde je stále riziko války. Řadí se sem Čad, Sierra Leone, Demokratická republika Kongo, Uganda, Burundi a další, které byly v minulosti svými občanskými válkami proslulé. Právě Burundi vydávalo dle UNESCO

(2011) na zbrojení v roce 2009 kolem 4,5 %, Čad v roce 2008 kolem 8 %. Nyní se tento podíl výdajů zmenšil, nicméně riziko další občanské války zde stále hrozí. Skupina 3 čítá státy, které vydávají na vzdělání 3x a více výdajů než na zbrojení. Tato skupina zahrnuje státy Jižní Afriky, Keňu, Etiopii a Kongo.

Obr. 11: Státní výdaje na zbrojení a vzdělání jako podíl HDP, Subsaharská Afrika, 2014

Poznámka: Jedná se o vážený aritmetický průměr. Vahou je počet obyvatel státu. Výdaje na zbrojení zahrnují například také výdaje na obranu a mír, polovojenské aktivity, výdaje na pensi bývalých vojáků, vojenský výzkum, výdaje na demobilizace a další (dle definice World Bank). Jsou zde zahrnuty pouze státy, pro které jsou dostupné oba údaje za nejaktuálnější možný rok.

Zdroj: World Bank 2015

Dle UNESCO (2011) vykazují státy s výskytem ozbrojených konfliktů také nižší příjmy a velmi nízkou participaci dětí v procesu vzdělávání. GER v sekundárním vzdělání dosahuje v chudých státech postiženými konflikty hodnoty asi 48 %, oproti 67 % v ostatních chudých zemích, kde se konflikt nevyskytuje (tamtéž). Míra gramotnosti je taktéž nižší v zemích postižených válkou. V těch je povětšinou i vyšší dětská úmrtnost. Zatímco ve státech s nízkým nebo středně nízkým příjmem je průměrná dětská úmrtnost okolo 60 ‰, ve státech postižených válkou stoupá dětská úmrtnost k 120 ‰ (Strand a Dahl 2010, cit. v UNESCO, 2011).

2.2.2. Příčiny dětské práce

Prvotní příčinou využívání dětské práce je chudoba a potřeba materiálního zajištění. Při samotné poptávce po práci jsou navíc upřednostňovány děti, neboť tvoří z hlediska nákladů velmi levnou pracovní sílu. Stává se pak, že zatímco děti musí každý den

chodit do práce, jejich rodiče zůstávají nezaměstnaní (Hronová a kol. 2012, cit. v Zukalová 2014). Dětská práce proto často tvoří asi třetinu celkového příjmu rodiny (Richter 2004). Příčinou posílání dětí do práce může být i nutnost přispívat na splácení dluhu rodiny. Právě život na dluh je dle Zukalové (2014) v rozvojovém světě velmi rozšířený. Pro rodinu s tímto problémem jsou typické nízké příjmy a následná zadluženost. Dluhy pak rodiny hradí prací, do které jsou kvůli zvýšení výdělku zapojeny i děti. Ty se kvůli náročné práci nemohou vzdělávat, čímž dále klesá jejich hodnota ve společenském žebříčku. Rodiče, kteří v dětství sami pracovali nebo byli zneužití, nejsou ve výsledku schopni zajistit svým potomkům vzdělání a považují dětskou práci za běžnou. Tímto se bludný kruh opět uzavírá v bezperspektivnosti a rodina se pravděpodobně bude potácet v chudobě a nevzdělanosti ještě mnoho let.

Obecně se tedy dá hlavní příčina dětské práce shrnout pod pojem bída zahrnující nízký příjem domácností a zároveň přístup k nekvalifikované práci. V praxi to znamená, že pokud žije rodina v bídě a v okolí se vyskytuje potenciální zaměstnavatel, pracují nejen rodiče, ale i děti.

2.2.3. Důsledky dětské práce

Dětská práce není špatná jen proto, že ji vykonávají děti jako takové. Má další dalekosáhlé následky na psychický a fyzický vývoj dítěte, brání dítěti se rozvíjet, vzdělávat se či dokonce zakládat rodinu.

Prvotně je nutné si uvědomit odlišnosti od dospělých, především co se týče biologických potřeb a zdraví. Dětské tělo se vyvíjí a není uzpůsobeno k namáhavé několikahodinové práci, často ve stísněném prostoru nebo v extrémních teplotách. Problémem je také užívání nebezpečných nástrojů či chemikálií potřebných k práci bez dostatečné průpravy. Důsledkem jsou pracovní úrazy a otravy. Dle Clark-Bennetta a kol. (2004) se každé čtvrté pracující dítě setká s pracovním úrazem.

Dalším, statisticky nepodchytným důsledkem, je psychická újma. Děti jsou příliš mladé na to, než aby byly schopné se rychle resocializovat a přizpůsobit okolí. Většina z dětí, které byly vystaveny psychickému či fyzickému strádání, si nese následky po celý život a velmi těžko se s nimi vyrovnává. Tento neblahý důsledek se týká zejména dětí využívaných v armádě nebo prostituci.

Vzdělání, na které by měl být kladen větší důraz, zvyšuje nejen možnost lepšího uplatnění v dospělosti, ale také chrání děti před zdravotními riziky, které dětská práce

představuje. Dle Morkese (1990) je důsledkem dětské práce vysoký počet žáků, kteří musí ročník opakovat nebo školu předčasně ukončit.

2.2.4. Závěr

ILO a OSN navrhla několik mezinárodních standardů limitujících či zakazujících dětskou práci. Nejvyšším počtem států byla až doposud ratifikována Úmluva 182 (Úmluva o nejhorších formách dětské práce) z roku 1999 vyžadující odstranění nejtěžších forem práce pro děti mladší 18 let. Fassa (2003) zdůrazňuje, že bídná situace států by se v žádném případě neměla stát důvodem k účasti dětí v pracovním procesu. Děti by současně s tím měly být o svých právech a také zdravotních rizicích některých zaměstnání informovány dříve, než do práce nastoupí (Forastieri 2002). Vzhledem k tomu, že úplné odstranění dětské práce není v rozvojovém světě v současné době možné, snahy by se měly upřít alespoň na snížení zdravotních rizik s prací spojených. Forastieri (2002) také navrhuje rozvíjet pomocí mimoškolních programů schopnosti v oboru, kterému by se dítě chtělo věnovat. Programy tak pomáhají dětem si uvědomit sebe sama, postavení ve společnosti a také svá práva. Pro dívky jsou vytvořeny speciální programy, které se zaměřují na přípravu budoucích matek v péči o potomky či mladší sourozence (tamtéž).

Programy se snahou o minimalizaci dětské práce by se dále měly zaměřit na zavedení povinné školní docházky a legislativně vymezeného a zákonem vymáhatelného minimálního věku pro vstup do zaměstnání. Na tomto místě je však potřebná podpora financování vládou, neboť kvůli tomu, že se rodina ochudí o výdělek jednoho svého člena, již nemá peníze na financování školní docházky, dopravy a dalších materiálů. Pomoci mohou také programy církevních organizací zakládáním misijních škol.

Samostatnou kapitolou je pak verbování dětí do armády. Úspěšný boj proti využívání dětí v ozbrojených konfliktech by měl zahrnovat nejen demilitarizaci a demobilizaci, ale také kvalitní reintegraci bývalých vojáků a obecné zvýšení informovanosti společnosti o této problematice včetně poskytnutí možnosti vzdělávat se. K potlačení užívání dětských vojáků by však nejvíce přispělo snížení počtu ozbrojených konfliktů ve světě. Tento problém je však velice komplexní a těžko řešitelný a úplné odstranění využívání dětí v armádě je v rozvojovém světě téměř nereálné.

2.3 Postavení žen ve společnosti

Postavení žen hraje jednu z klíčových rolí v procesu vzdělávání a má vliv i na další faktory. Omezená možnost vzdělávat se je v Subsaharské Africe častější u žen než u mužů, což dle Mundy a kol. (2015) potvrzují tři čtvrtiny negramotného obyvatelstva světa, které jsou tvořeny právě ženami. Otázka postavení ženy ve společnosti je v současné době velmi diskutovaným tématem, a to jak ve spojení s rozvinutými zeměmi, tak ve spojení s kulturou rozvojových zemí. Zajištění rovnosti pohlaví je i mimo jiné jeden z Rozvojových cílů tisíciletí stanovených v roce 2000, jež měl být dosažen již k roku 2005 (Levine a Birdsall 2005). Dle UNESCO (2014) dosáhne tohoto cíle o 10 let později pouze 70 % států světa.

Téma postavení žen je úzce vázáno na náboženství či tradice regionu. V tomto ohledu je Subsaharská Afrika velice heterogenní region. Vyskytuje se zde mnoho různých náboženství, kultur a etnik, a tudíž i velké množství odlišných tradic. Tuto odlišnost je nutné si uvědomit, neboť Kandert (1995) se domnívá, že díky našemu přesvědčení o nadvládě „seveřanské“ společnosti se snažíme globálně aplikovat tzv. „civilizační centrismus“, čímž často nebereme v úvahu kultury cizí, které naše hodnoty nemusí sdílet. I přesto je na tradice spjaté s postavením žen nahlíženo jako na bariéru vzdělávání, kterou je třeba překonat.

2.3.1. Nerovný přístup ke vzdělání a diskriminace žen

Již od pradávna bylo poskytováno vzdělání výhradně chlapcům, a to často jen nejstaršímu potomkovi z rodiny, zvláště v případě omezených rodinných financí. Ženy tak stále jsou zejména v mnoha afrických zemích v těchto ohledech diskriminovány. Kvůli nemožnosti chodit do školy zůstávají celý život negramotné.

S vidinou lepší budoucnosti, kterou dle všeobecného názoru dokáže zajistit spíše muž než žena, jsou do školy posíláni spíše chlapci. Ženy navíc často po sňatku následují manžele a nezůstávají v původní rodině – i proto se investice do vzdělání žen rodinám nevyplatí. Ty o své možnosti vzdělávat se často ani nevědí a proto o ni ani neusilují.

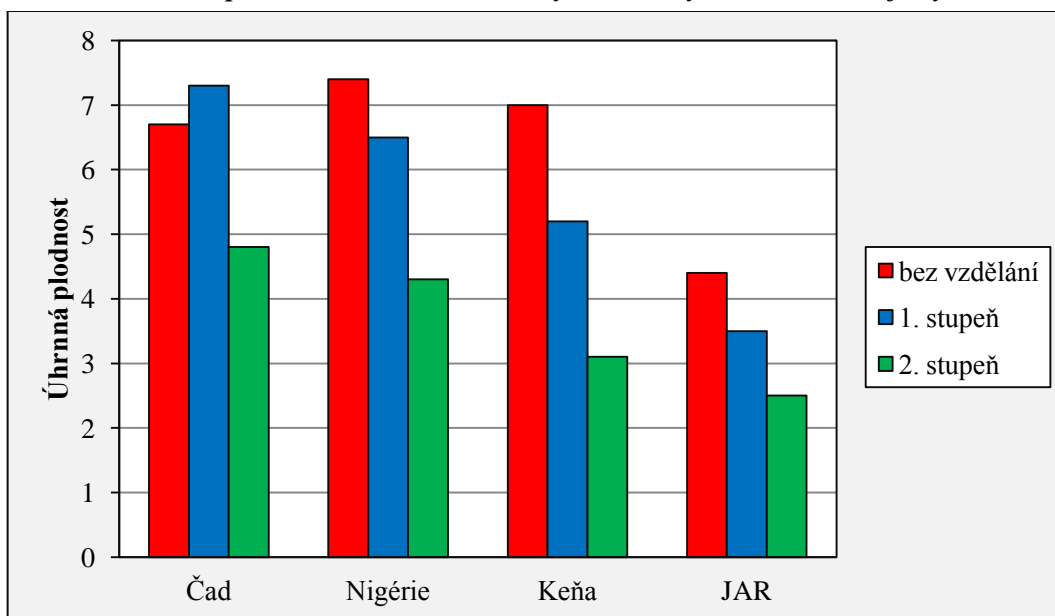
Diskriminace žen však nespočívá pouze v úrovni samotné rodiny, ale i v systému školství. Dívky jsou diskriminovány kvůli pohlaví či náboženství. Dle Murphyho a Carr (2007) se jim nedostává učebnic, jsou umístovány ve školách s méně kvalifikovanými učiteli a často jsou nuceny dělat manuální práce místo vyučování. Stávají se sexuálními oběťmi svých učitelů, nemají oddělené latríny (pokud se toalety ve škole vůbec

vyskytují) a často jich bývá ve třídách vyšší počet než žáků ve školách chlapeckých (Mundy a kol. 2015). Školy jsou navíc mnohdy budovány v odlehlých oblastech několik mil od domova a dívky jsou tak nuceny vykonávat každodenní dlouhou pěší cestu nebo bydlet na internátech, jejichž financování je pro rodiče neúnosné.

2.3.2. Vzdělání žen a plodnost

Souvislost mezi vzděláním ženy a její plodností je patrná. Obecně předpokládáme negativní vztah mezi vzděláním a plodností (Sippel a kol. 2011; Kocová 2010; Ainsworth a kol. 1996; Murphy a Carr 2007; Morkes 1990). Tento vztah je až na některé výjimky typický pro většinu států Subsaharské Afriky (viz obr. 12). Ainsworth a kol. (1996) však upozorňuje, že pokles úhrnné plodnosti je dramatictější až u žen se sekundárním a vyšším vzděláním – může totiž nastat situace, kdy mají ženy s několika dokončenými roky školní docházky mírně vyšší plodnost než nevzdělané ženy.

Obr. 12: Úhrnná plodnost dle vzdělání žen, vybrané státy Subsaharské Afriky, 2014

Zdroj: UNDP 2014

Efekt vzdělaných matek se proto projeví především v další generaci – vzdělané ženy porodí zpravidla méně dětí a v pozdějším věku, těm pak bývá věnována větší péče, neboť pochází z ekonomicky a sociálně vyspělejší a méně početné rodiny a matky tak svým dětem dokáží lépe zajistit přístup ke zdravotní péči nebo pitné vodě. Matky mají také vlastní zkušenost se školní docházkou a snaží se ji proto zajistit i další generaci (Sippel a kol. 2011). Vzdělání také zajišťuje ženám větší svobodu v rozhodování a volbě budoucího partnera. Nevzdělané matky mají naopak z obavy o úmrtí potomka

v důsledku zaostalé péče raději více dětí v kratších meziporodních intervalech. Právě časná těhotenství a krátké meziporodní intervaly výrazně zvyšují riziko mateřské a kojenecké úmrtnosti (Obeng-Manu Guyimah 2002, cit. v Sippel a kol. 2011). Právě z důvodu předčasného mateřství je mnoho programů pro rozvojové země zaměřeno na mladé dívky a jejich školní docházku. Delší setrvání ve škole má za úkol zamezit předčasným těhotenstvím a následným komplikacím z něj vyplývajících (Murphy a Carr 2007).

Příčinu vysoké plodnosti spatřuje Sippel a kol. (2011) i v mužích, neboť spolu se vzrůstajícím počtem dětí stoupá jejich sociální status. Tradiční africké ideologie se totiž vždy týkaly oslav plodnosti a polygamie (Reid 2011).

2.3.2.1. Město a venkov

Z důvodu výskytu tradičního způsobu života či nemožného přístupu do škol se vyskytuje větší míra negramotnosti mezi venkovským obyvatelstvem (Ainsworth a kol. 1996). Na venkově se častěji vyskytují nevzdělané a na mužích závislé ženy, které ve výsledku rodí více dětí. Příčinu těchto rozdílů lze najít ve zhoršeném přístupu ke vzdělání a zdravotní péči na venkově, stejně jako v horší informovanosti o možnostech plánovaného rodičovství (Sippel a kol. 2011). Obecně má nejhorší vzdělávací možnosti dívka z chudé rodiny bydlící na venkově. Zatímco bohatá žena pocházející z městské oblasti absolvuje v Nigérii v průměru 10 let školní docházky, dívka ze stejné země, avšak nezámožná a z venkova pak pouze několik měsíců (UNESCO, 2010). Stejný vliv má místo bydliště i na výskyt dětských manželství. Ve velké většině případů mají ženy žijící ve městech nižší plodnost, což je dáno například lepšími pracovními příležitostmi nebo dostupností služeb a informací (Ainsworth a kol. 1996).

Dle Hervish a Feldman-Jacobs (2011) je patrná souvislost vzdálenosti od školy s věkem při vstupu do manželství – zatímco ve venkovských částech Nigérie 21 % žen, kterým je nyní 20–24 let, bylo provdáno do 15 let věku, v městských částech uzavřelo brzký sňatek pouze 8 % žen (tamtéž). Je však třeba podotknout, že zde patrně silnější vazbu tvoří tradiční kultura venkovských oblastí, pro kterou jsou brzká manželství a mateřství typická. Pokud dívka otěhotní, musí mnohdy školu opustit. Po porodu je pak téměř nemožné vrátit se do školy, ať už z kulturních nebo legislativních bariér. Odchod dívek ze školy a jejich následné provdání se tak stává koncem jejich vzdělávání (UNESCO, 2014).

2.3.3. Dětská manželství a mateřství

Dětské manželství je dle UNICEF definované jako formální sňatek nebo neformální partnerské soužití před dosažením 18. roku života. V současné době žije na světě více než 700 milionů žen, které byly provdány jako děti a každá třetí z nich podstoupila sňatek ještě před dosažením 15 let (UNICEF, 2005). Během let 2000–2010 bylo v rozvojovém světě provdáno 58 milionů mladých dívek (Hervish a Feldman-Jacobs 2011). Tyto dívky mají od sňatku ztížený, až téměř nemožný přístup ke vzdělání, žijí pod vlivem svého, často o mnoho let staršího manžela v izolaci a jsou omezovány v základních lidských právech. Svůj život věnují péči o potomky a domácnost. Tyto ženy pak zůstávají po zbytek života nevzdělané a závislé na svém muži, což ještě zhoršuje jejich postavení.

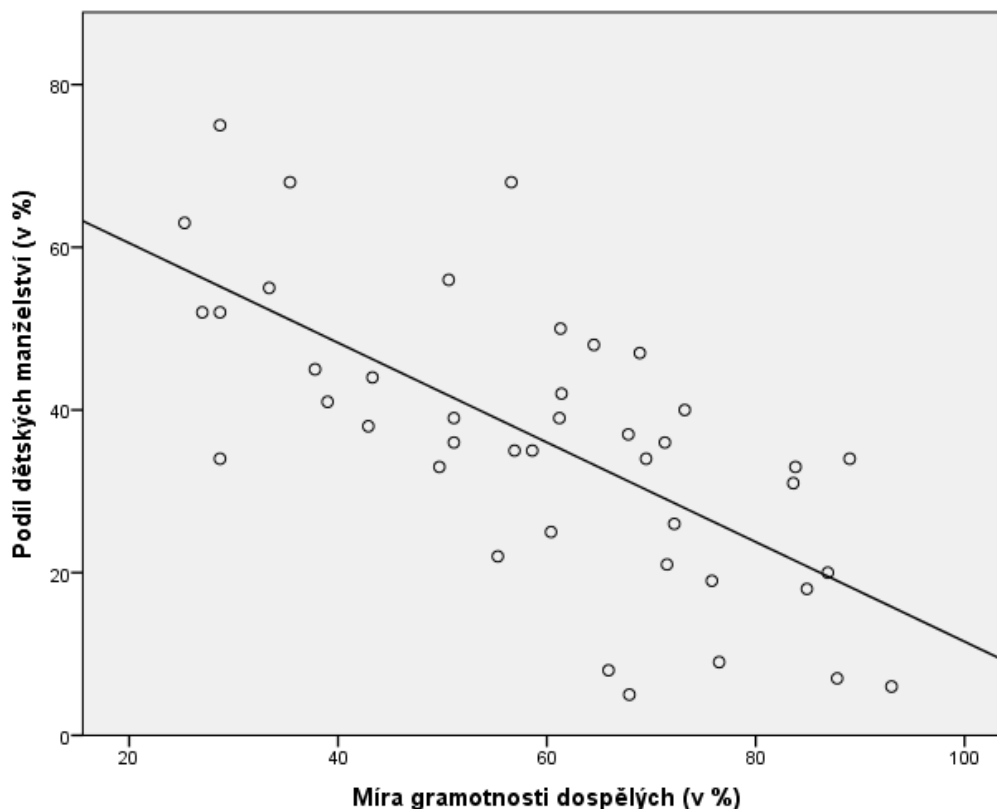
Hlavní faktor při provdávání nezletilých dívek hraje dle Kanderta (1995) věno, které získá rodina výměnou za nevěstu. Věno je pro rodinu důležitý finanční prostředek, který v místních chudých podmínkách hraje často větší roli než etická zodpovědnost za nezletilé dcery. V těchto zemích převažuje názor, že pokud se dívku nepodaří provdat brzy, pravděpodobně se to nepodaří nikdy. Rodiče tak chtějí předejít nemanželskému sexu či následně dětem narozeným mimo manželství. Mnoho z nich se bojí také toho, že dívka by vzděláním získala větší svobodu a informace o okolním světě a snažila by se oprostít od tradičního způsobu života. Mezi muži se také traduje, že vzít si vzdělanou ženu je riziko – nevzdělaná žena je totiž na muži závislá. Jako ngramotná či jako matka samoživitelka by jen těžko našla pracovní uplatnění (HRW, 2012).

V souvislosti s vyšší plodností méně vzdělaných žen je pravděpodobné, že dívky, které vstoupí do manželství brzy, budou méně vzdělané a porodí více dětí (Murphy a Carr 2007; Ainsworth 1996). Školní docházka tedy odsouvá vstup dívek do manželství a nepřímo tak zvyšuje průměrný věk při narození prvního dítěte. A ačkoliv je odkládání manželství a mateřství a vyšší sociálně-ekonomický status žen v podstatě důsledkem jejich vyššího vzdělání, často se právě manželství stávají bariérou v možnosti vzdělávat se (Mundy a kol. 2015).

Negativní vztah mezi gramotností a výskytem dětských manželství zobrazuje obr. 13. Dle UNICEF však nemůžeme mluvit o tom, že existuje nějaký přímý vztah mezi dětskými manželstvími a vzděláním – ačkoliv je omezování brzkých sňatků často zárukou vyšší školní docházky, rozhodně se nejedná o lineární závislost (UNESCO, 2015). Marthur a kol. (cit. v UNESCO, 2015) považuje za klíčový faktor při nárůstu

průměrného věku při vstupu do manželství až sekundární vzdělání. Právě to bývá v souvislostech s brzkými sňatky zmiňováno častěji, neboť se ho účastní dívky, které jsou v „rizikovém“ věku vstupu do manželství.

Obr. 13: Vztah míry gramotnosti dospělých a podílu dětských manželství, státy Subsaharské Afriky, 2013, 2014

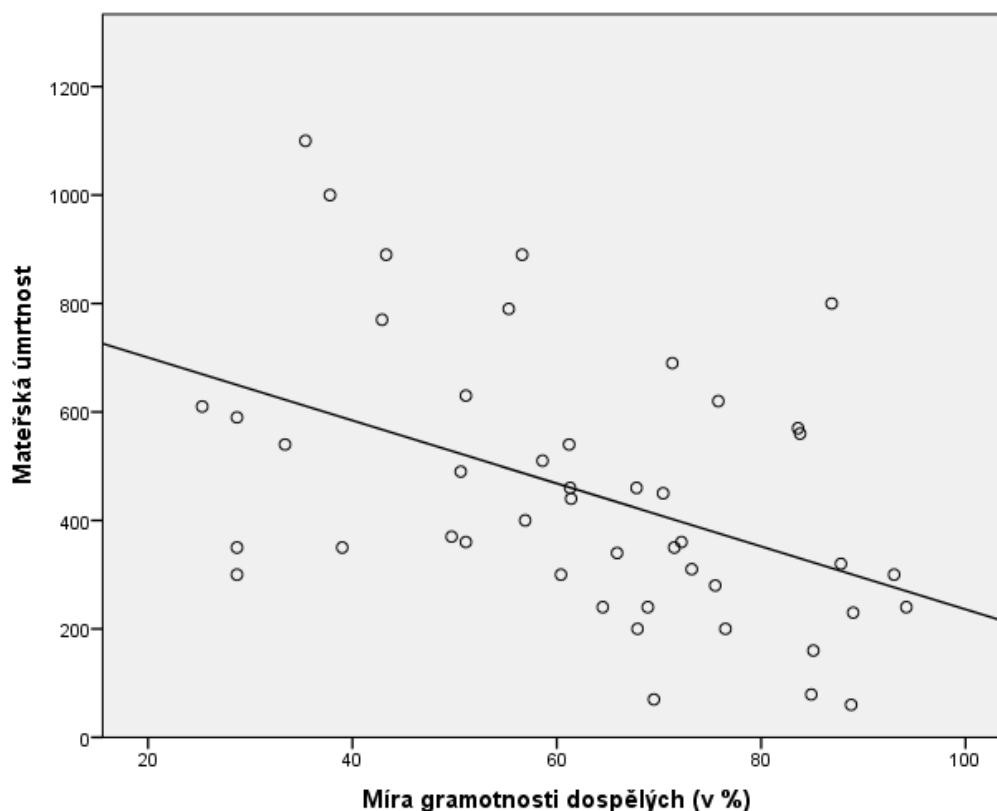

Poznámka: Podíl dětských manželství byl vypočten jako procento žen ve věku 20–24 let, které byly poprvé provdány (příp. ve svazku) před dosažením 18 let (metodika UNICEF). Data jsou za nejaktuálnější dostupný rok.

Zdroj: UNDP 2014, UNICEF 2013, vlastní zpracování

Zajímavé je spojení problematiky dětských manželství s mateřskou úmrtností. Dle organizace UNFPA (2010) mají dívky mladší 15 let pětkrát vyšší pravděpodobnost mateřské úmrtnosti než ostatní ženy (Hervish a Feldman-Jacobs 2011). Každoročně zemře na celém světě na příčiny perinatální úmrtnosti (tj. v období před, během a těsně po porodu) asi 260 000 žen (Sippel a kol. 2011). Negativní vztah mezi mateřskou úmrtností a gramotností je vyjádřen na obr. 14.

Obr. 14: Vztah míry gramotnosti dospělých a mateřské úmrtnosti, státy Subsaharské Afriky, 2014

Poznámka: Míra mateřské úmrtnosti je vyjádřena jako počet úmrtí matek na 100 000 živě narozených (metodika UNDP).

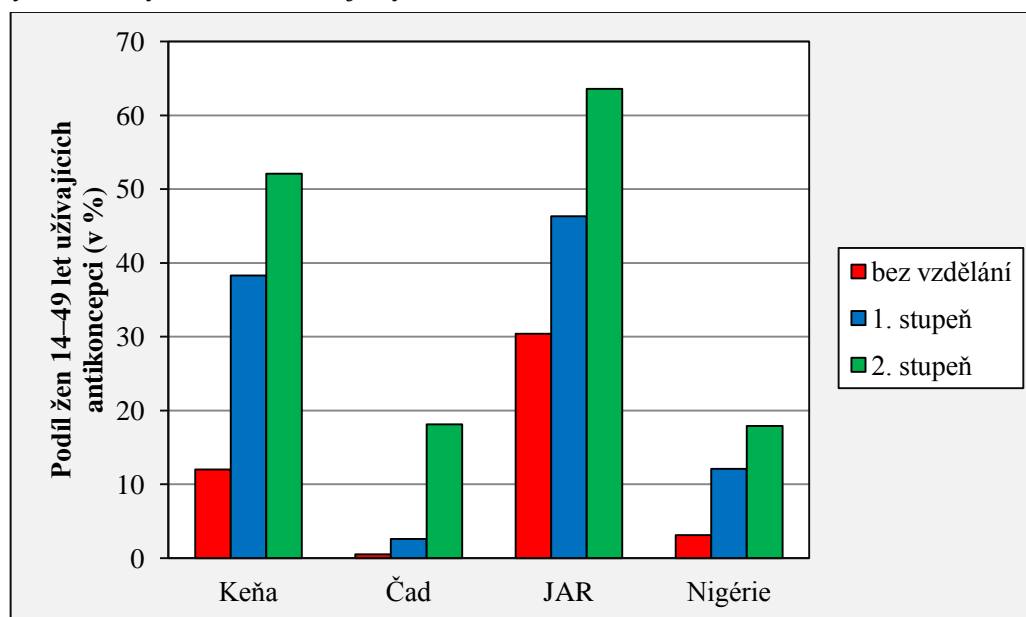
Zdroj: UNDP 2014, vlastní zpracování

2.3.4. Antikoncepce

S nechtěnými a předčasnými těhotenstvími blízce souvisí užívání antikoncepce. V Subsaharské Africe je ještě stále časté užívání tradičních metod antikoncepce, přesto se v celkovém počtu jedná jen o doplnění metod moderních¹⁵. Předpokládáme zde hypotézu, že moderní vzdělávání zajišťované především mezinárodními organizacemi poskytuje ženám informace o plánování rodičovství či metodách ochrany před nechtěným početím a sexuálními chorobami. Vzdělaná žena dle výše zmíněného touží po menším množství potomků, kterého dosáhne pozdějším sňatkem či užíváním antikoncepce (Breirová a Duflo 2002, cit. v Kocová 2010). Jak dokresluje obr. 15, nárůst užívání antikoncepce je znatelný již po pár letech školní docházky (Ainsworth a kol. 1996).

¹⁵ Moderními metodami se rozumí hormonální antikoncepce, nitroděložní tělísko, kondom a další (Wikipedie, 2015).

Obr. 15: Podíl žen ve věku 14–49 let užívající moderní metody antikoncepce dle vzdělání, vybrané státy Subsaharské Afriky, 2014

Zdroj: WHO 2015

Nabízí se teze, že pokud by se podařilo zajistit kvalitní vzdělání pro všechny alespoň po dobu několika let, počet uživatelů antikoncepce by se zvýšil a nepřímo by tak ovlivnit výslednou plodnost. Dle Kanderta (1995) však bývá často opomenut tradiční důvod, který zabraňuje snížení plodnosti žen v mnoha zemích. Úspěšnost a prestiž rodiny je v africké společnosti měřena počtem dětí. Děti představují nejen pracovní sílu, ale i pokračování rodu (Reid 2011). Nevzdělané ženy si pak snahu vlády poskytnout například antikoncepční prostředky zdarma vykládají jako rafinovaný způsob, jak připravit ženy o partnery, kteří touží po mnohačlenné rodině (Kandert 1995). Dalším aspektem je vnučování hormonální antikoncepce ženám jejich zaměstnavateli, kteří se bojí jejich odchodu v případě těhotenství. Tyto ženy o antikoncepčních pilulkách ví pramálo a lze je považovat za nekalé praktiky svých zaměstnavatelů.

2.3.5. Závěr

Souvislost mezi vzděláním ženy a její plodností je patrná – zdá se proto jednoduché odpovědět na otázku, jak zamezit rapidnímu růstu populace v Subsaharské Africe. Odpověď však není vůbec jednoduchá. Zajištění kvalitního vzdělání totiž naráží na mnoho překážek, které souvisí především s tradičním způsobem života a nevolí lidí se od něho oprostit.

Hojně rozšířená diskriminace žen souvisí s jejich postavením. Řešení tohoto problému není jednoduché, neboť změna postojů mužů vůči ženám musí být prostoupena celou společností (Keclíková 2008). Sama rodina by měla dívky ve školní docházce podporovat a umožnit jim se vzdělávat. Vláda či mezinárodní organizace by měly zajistit časově i finančně dostupné možnosti vzdělávání, kde jsou dodržována základní lidská práva a vhodné podmínky pro studium, tedy hygiena, soukromí a bezpečí (UNESCO, 2015).

Dětská manželství tvoří významnou překážku nejen v možnosti vzdělávat se, ale také často vést samostatný a spokojený život. Je totiž nutné si uvědomit, jaké následky tato manželství mají. Kromě zdravotních rizik se stávají prvopočátkem dalších nerovností. Dívka, která je předčasně provdána, má již mizivou naději na to, aby svůj život změnila. Efektivní eliminace dětských manželství by měla čítat zlepšení přístupu ke vzdělání a následně vyšší participaci v procesu vzdělávání, vytvoření bezpečného prostředí pro dívky (nejen ve školách), zdůraznění nutnosti plánovaného rodičovství a informování o reprodukčním zdraví. Sama antikoncepce však nehraje v rozvojovém světě tak velkou roli a její účinky se často míjí s plány některých programů. Zvýšení gramotnosti dívek pak dle Murphyho a Carr (2007) povede také ke zlepšení hygienických podmínek, najímání vyššího počtu učitelek v dívčích školách, poskytování informací o sexuálně přenosných chorobách a plánování rodiny, poskytnutí možnosti vzdělávat se i dospělým a zajištění lépe placených zaměstnání vzdělaným ženám. Podpora genderové rovnosti však musí probíhat systematicky a koordinovaně ve všech uvedených oblastech s přihlédnutím k tradičnímu způsobu života afrických lidí.

ZÁVĚR

Bakalářská práce se zabývala procesem vzdělávání v Subsaharské Africe. Vzdělání hraje v dnešním světě významnou roli, je jedním ze zdrojů rozvoje jak jedinců, tak společnosti. Práce se snažila popsat vybrané bariéry vzdělávání a zhodnotit možný vztah mezi nimi a vzděláním za pomoci vybraných ukazatelů. Byla užita nejaktuálnější možná dostupná data a informace.

Prvním cílem bakalářské práce bylo popsat proces vzdělávání a zhodnotit situaci pomocí vybraných ukazatelů. Vzdělání v rozvojových zemích jde ruku v ruce s prací mezinárodních organizací, jejichž některé programy na podporu vzdělanosti byly zmíněny. V práci byl také představen vývoj vzdělávání v Subsaharské Africe, od tradičního přes koloniální až po situaci v dnešní době. Je důležité poukázat na celkovou a zejména územní heterogenitu v rámci Subsaharské Afriky. Odlišnost se projevuje také v odlišné míře gramotnosti dospělých v subregionech či efektivitě školského systému. Souvisí například s politickou a ekonomickou situací, přírodními podmínkami nebo vlastní historií. Obecně nejvyšší míru gramotnosti mají státy ostrovní a také státy spadající do subregionu Jižní Afrika. V nejhudších státech (převážně Střední a Západní Afriky + státy Afrického rohu) často nedosahuje míra gramotnosti dospělých ani 50 %.

Druhým cílem práce bylo rozebrat faktory, které omezený přístup ke vzdělání zapříčiňují. V rámci tohoto cíle se práce snažila nalézt možné souvislosti se vzděláním obyvatel. Pro vyjádření vztahu byl vybrán zástupný ukazatel míra gramotnosti dospělých.

První bariérou byla chudoba, pojem, který nelze jednoznačně charakterizovat a který je těžko měřitelný. S tímto pojmem se proto pracovalo jako s označením bídy či nouze (tj. absolutní chudoby). Dle HDI vykazuje nejnižší hodnoty Somálsko, nejvyšší naopak státy ostrovní a státy subregionu Jižní Afrika. Je patrná kladná korelace mezi mírou gramotnosti dospělých a HDI – státy, které dokážou zajistit přístup ke vzdělání, jsou

spíše bohatší a mají tedy i vyšší HDI. Dále byla diskutována i problematika hladu a podvýživy, kterou pod pojem chudoba můžeme zařadit. Z grafu vzájemné závislosti je pak patrný záporný vztah mezi mírou gramotnosti dospělých a podílem dětí do 5 let s podvážou – zde se však jedná pravděpodobně o závislost na další proměnné, která by vztah mohla lépe popsat.

Druhou vybranou bariérou, kterou se práce zabývala, byla dětská práce. Můžeme rozlišit mnoho forem této práce, řadí se sem také dětská prostituce či práce v armádě (často vynucená). Podíl pracujících dětí vykazuje v rámci Subsaharské Afriky výraznou heterogenitu, není možné nalézt subregion, který by se dal celý shodně charakterizovat. Velkým problémem jsou zde (podobně jako u jiných údajů týkající se Subsaharské Afriky) nepřesné či zastaralé údaje. Přestože vztah míry gramotnosti dospělých a podílu dětské práce rozhodně není popsán přímočaře, lze zde nalézt záporný vztah mezi těmito ukazateli – platí tedy, že čím vyšší míra gramotnosti dospělých, tím je nižší podíl dětské práce. Tento vztah lze vyvodit logicky – děti, které navštěvují školu (a následně jsou tedy gramotné), nemají čas chodit do práce.

Poslední vybranou bariérou vzdělávání, kterou se práce zabývala, byla problematika postavení žen v africké společnosti. V kapitole byly diskutovány i důsledky nerovného postavení žen či jejich špatného přístupu ke vzdělání, jako je vyšší úhrnná plodnost, vyšší mateřská a kojenecká úmrtnost, časnější vstup do manželství a podobně. Proces vzdělávání je zde považován za stimul ke zpoždění procesu rození dětí či vstupu do manželství a také jaké záruka větší samostatnosti a informovanosti žen. Tyto vztahy doplňují i ukázky korelace – v rámci vybraných ukazatelů můžeme nalézt negativní vztah mezi mírou gramotnosti dospělých a podílem dětských manželství. Kladný vztah byl nalezen mezi mírou gramotnosti dospělých a podílem žen užívajících antikoncepci. Vztah gramotnosti a mateřské úmrtnosti již není jednoznačný a proložená přímka vykazuje řadu výkyvů. Zde je předpoklad ještě jiného vysvětlení než pouze pomocí těchto proměnných. Navíc se zde může předpokládat i podhodnocení celkového počtu.

U všech zobrazovaných korelací byl nalezený vztah vyjádřený pomocí přímky. Je však třeba dodat, že hodnoty korelačních koeficientů u jednotlivých závislostí dosahovaly ve většině případů pouze středně silných hodnot. Je tedy patrné, že ačkoliv vztah mezi vybranými proměnnými existuje, nacházíme zde pouze menší míru závislosti a jde tedy spíše o porozumění trendu, nikoliv o potvrzení hypotézy o vzájemné závislosti.

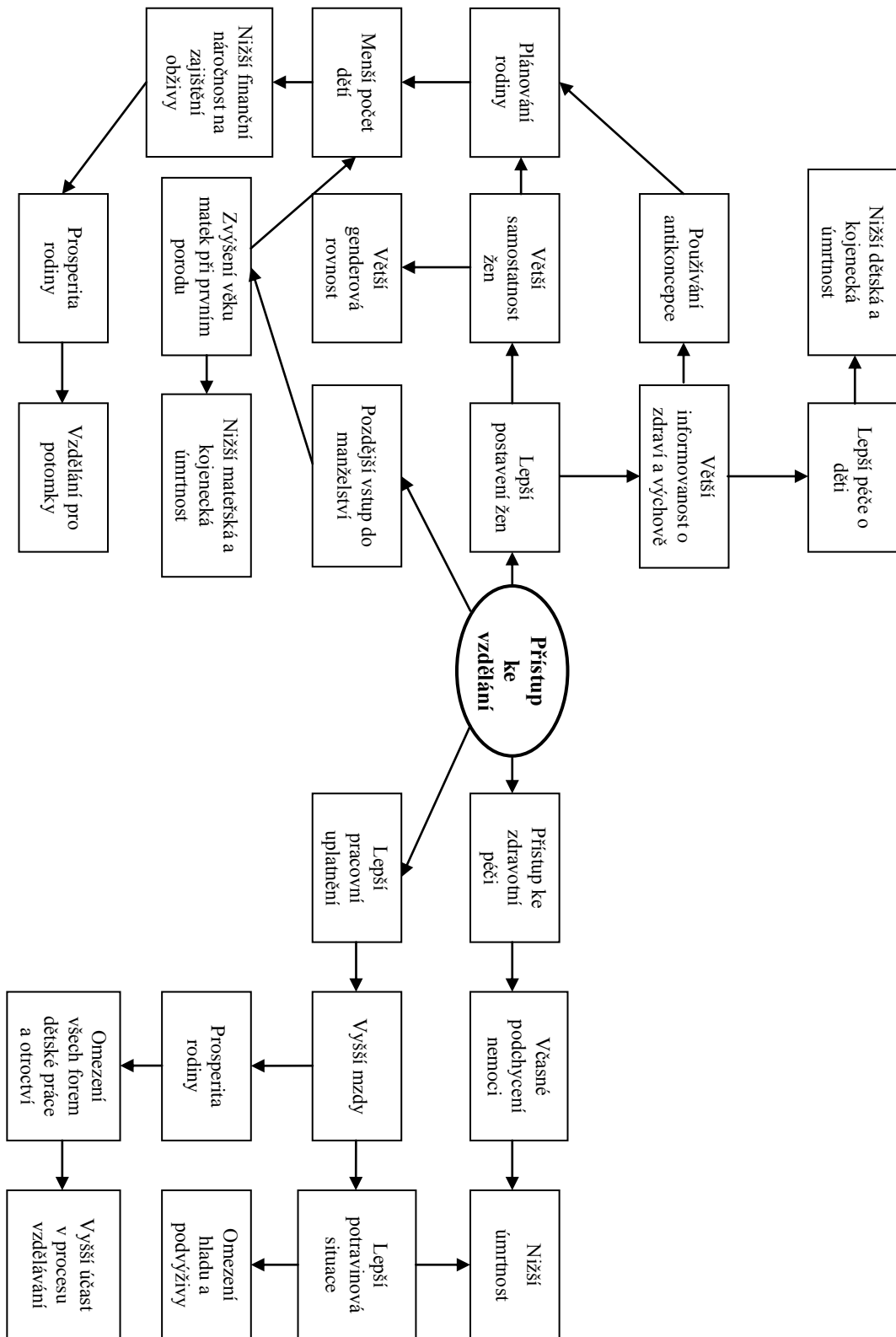
Ze závěrů práce bylo sestrojeno schéma vzájemných vztahů, které příčiny i následky nízké gramotnosti lépe vysvětluje (viz obr. 16). Jsou zde zahrnuty pouze indikátory, kterými se bakalářská práce zabývala. Mimo to je možné nalézt u dalších autorů mnoho jiných překážek vzdělávání a příčin nízké gramotnosti obyvatel, kterými se však práce z důvodu omezeného rozsahu blíže nezabývala. Řadí se sem například:

- Problematika HIV/AIDS a tuberkulózy
- Výskyt některých dalších druhů nemocí (malárie, žloutenka, tyfus)
- Špatná politická situace (korupce, špatná strategie vlády, nedostatečné investice, autoritativní režimy)
- Špatné přírodní podmínky (poloha státu, nerostné bohatství, klima)
- Demografická situace (vysoká porodnost, vysoký podíl dětské složky)
- Náboženské spory a občanské války
- A další

Je patrné, že i přes mnohé snahy mezinárodních organizací či samotných vlád bude zapotřebí ještě mnoho úsilí v boji proti negramotnosti. Bude nutné se také vyrovnat s překážkami, které procesu vzdělávání brání. A to je běh na dlouhou trať.

Je také jasné, že se předkládaná práce soustředila pouze na vybraný úsek problémů, které se se vzděláváním v rozvojovém světě pojí. Do budoucna bych se touto problematikou ráda zabývala i nadále a snažila se lépe objasnit vztah mezi překážkami vzdělávání a mírou gramotnosti pomocí zapojení dalších indikátorů.

Obr. 16: Schéma vztahů mezi přístupem ke vzdělání a vybranými faktory

Poznámka: Z důvodu přehlednosti a srozumitelnosti jsou uvažovány pouze jednosměrné vztahy.

Zdroj: výzkum autorky

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ DAT

- AINSWORTH, M., BEEGLE, K., NYAMETE, A. (1996): The Impact of Women's Schooling on Fertility and Contraceptive Use: A Study of Fourteen Sub-Saharan African Countries. *The World Bank Economic Review*, 1996, vol. 10, no. 1, s. 85–122.
- AVERT [online] (2014): Averting HIV and AIDS. Avert, 2014. [cit. 2015-07-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.avert.org/children-orphaned-hiv-and-aids.htm>>
- BOATENG, F. (1983): African Traditional Education: A Method of Disseminating Cultural Values. *Journal of Black Studies*, 1983, roč. 13, č. 3, s. 321–336.
- CLARK-BENNETT, R., HODNE, C., SHERER, J. (2004): Child Labor and Health: Adult education workshop. The University of Iowa, Iowa City, 2004, 23 s.
- COLLIER, P. (2007): Miliarda nejchudších. Proč se některým zemím nedaří a co s tím. Praha: Vyšehrad, 1. vyd., 224 s.
- ESRI [online] (2015): ArcGIS. [cit. 2015-02-19]. Dostupný z WWW: <<http://www.arcgis.com/features/>>
- FASSA, A. G. [online] (2003): Health benefits of eliminating child labour. ILO-IPEC Working paper. ILO International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). Geneva, ILO, 2003, 107 s. [cit. 2015-04-28]. Dostupný z WWW: <http://www.ilo.org/public//english/standards/ipec/publ/download/pol_healthcostben_2003_en.pdf>
- FORASTIERI, V. (2002): Children at work: Health and safety risks. ILO Child Labour Collection. 2. vyd. International Labour Office, Geneva, 2002, 169 s.
- FRAJER, V. (2006): Hlad. *Geografické rozhledy*, 16, č. 1, s. 8–9.
- HERVISH, A., FELDMAN-JACOBS, CH. (2011): Who speaks for me? Ending child marriage. Policy Brief. Population Reference Bureau, Washington, 2011, 7 s.

- HRW [online] (2012): No Place for Children. Child Recruitment, Forces Marriage, and Attacks on Schools in Somalia. Human Right Watch, United States of America, 104 s. [cit. 2015-03-05]. Dostupný z WWW: <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/somalia0212ForUpload_0.pdf>
- ILO [online] (2015a): C138 – Minimum Age Convention (No. 138). International Labour Organization, Geneva, 2015. [cit. 2015-01-07]. Dostupný z WWW: <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C138>
- ILO [online] (2015b): About Child Labour. IPEC, 2013. [cit. 2015-02-12]. Dostupný z WWW: <<http://goo.gl/pvobt>>
- ILO [online] (2015c): Child Labour in Africa. Work in Freedom. International Labour Office, 2015. [cit. 2015-06-06]. Dostupný z WWW: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_decl_fs_37_en.pdf>
- ILO-IPEC [online] (2013): Marking progress against child labour: Global estimates and trends 2000–2012. ILO International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). International Labour Organization, Geneva, 2013, 48 s. [cit. 2015-02-07]. Dostupný z WWW: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipec/documents/publication/wcms_221513.pdf>
- INDEXMUNDI [online] (2015): Literacy rate, adult total. [cit. 2015-02-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.indexmundi.com/facts/indicators/SE.ADT.LITR.ZS>>
- JAVORČEKOVÁ, K. (2013): Problematika hladu v Africe, regionálně geografická analýza. Masarykova univerzita. Přírodovědecká fakulta. Diplomová práce. Brno, 2013, 84 s.
- KANDERT, T. (1995): Žena v jiných kulturních perspektivách. Sociologický časopis, 31, č. 1, s. 49–60.
- KECLÍKOVÁ, E. (2008): Program UNESCO Vzdělání pro všechny: realizace univerzálního primárního vzdělávání ve vybraných afrických zemích v letech 1990 až 2015. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Diplomová práce. Brno, 2008, 99 s.
- KOCOVÁ, T. (2010): Role vzdělání v procesu rozvoje chudých zemí. Univerzita Karlova v Praze. Přírodovědecká fakulta. Diplomová práce. Praha, 2010, 76 s.

- KUNA, Z. (2010): Demografický a potravinový problém světa. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2010, 340 s.
- LÁCHOVÁ, L. (2013): Rozšíření chudoby ve světě a jeho změny. Masarykova univerzita. Přírodovědecká fakulta. Bakalářská práce. Brno, 2013, 81 s.
- LEVINE, R., BIRDSALL, N. (2005): On the Road to Universal Primary Education. CGD Brief. Center for Global Development, Washington, 2005, 7 s.
- LEVINSON, F. J., BASSETT, L. (2007): Malnutrition Is Still a Major Contributor to Child Deaths. But Cost-Effective Interventions Can Reduce Global Impacts. Policy Brief. Population Reference Bureau, Washington, 2007, 7 s.
- MARAH, J. K. (2006): The Virtues and Challenges in Traditional African Education. The Journal of Pan African Studies, 2006, roč. 1, č. 4, s. 15–24.
- MONASCH, R., BOERMA, J. T. (2004): Orphanhood and childcare pattern in sub-Saharan Africa: an analysis of national surveys from 40 countries. AIDS, 2004, 18 (suppl. 2), s. 55–65.
- MORKES, F. (1990): Negramotnost – globální problém současnosti. Pedagogika, 1990, roč. 40, č. 1, s. 53–59.
- MUNDY, K., COSTIN, C., MONTOYA, S. [online] (2015): No girl left behind – education in Africa. Global Partnership for Education, 2015. [cit. 2015-03-25]. Dostupný z WWW: <<http://www.globalpartnership.org/blog/no-girl-left-behind-education-africa>>
- MURPHY, E., CARR, D. (2007): Powerful Partners. Adolescent Girl's Education and Delayed Childbearing. Population Reference Bureau, Washington, 2007, 6 s.
- NOVOTNÝ, J. (2006): Nejchudší země světa. Geografické rozhledy, 16, č. 1, s. 2–3.
- OIKONOMIKOS [online] (2010): Slovník pojmů, c2009. [cit. 2015-07-07]. Dostupné z WWW: <http://stat.rs.opf.slu.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=35:bludny-kruh-chudoby&catid=12:b&Itemid=44>.
- OSN [online] (2014): The Millenium Development Goals Report 2014. OSN, New York, 2014. [cit. 2015-03-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.un.org/millenniumgoals/2014%20MDG%20report/MDG%202014%20English%20web.pdf>>

- OSN [online] (1959): Deklarace práv dítěte. OSN, New York, 1959. [cit. 2014-12-30].
Dostupný z WWW: <<http://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/03/deklarace-prav-ditete.pdf>>
- POPILKOVÁ, A. (2013): Ekonomické aspekty vybraného afrického regionu. Univerzita Pardubice. Fakulta ekonomicko-správní. Diplomová práce. Pardubice, 2013, 79 s.
- REID, R. (2011): Dějiny moderní Afriky od roku 1800 po současnost. 1. vyd., Praha: Grada Publishing, 2011, 331 s.
- RICHTER, L. (2004): The impact of HIV/AIDS on the development of children. In PHAROAH, R. (ed.): A generation at risk? HIV/AIDS, vulnerable children and security in Southern Africa. Monograph No. 109. Institute of Security Studies, Pretoria, s. 9–31.
- SIPPEL, L., KIZIAK, T., WOELLERT, F., KLINGHOLZ, R. (2011): Africa's Demographic Challenges. How a young population can make development possible. Berlin Institute for Population and Development, Berlin, 2011, 80 s.
- STOJANOV, R., JAMBOROVÁ, M., DUŠKOVÁ, L., KAVANOVÁ, K. (2008): Development Assistance in the Light of Practice. Selected Linkages and Aspects. Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, 152 s.
- SUDAN TRIBUNE [online] (2015): Plural news and views on Sudan. Education. Sudan Tribune, 2015. [cit. 2015-01-05]. Dostupný z WWW: <<http://www.sudantribune.com/spip.php?mot92>>
- UNDP [online] (2014): Human Development Report 2014: Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience. UNDP, New York, 2014. [cit. 2015-01-05]. Dostupný z WWW: <<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2014>>
- UNDP SOMALIA [online] (2012): Somalia Human Development Report 2012. Empowering Youth for Peace and Development. UNDP Somalia, Nairobi, 214 s. [cit. 2015-01-08]. Dostupný z WWW: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/242/somalia_report_2012.pdf>
- UNESCO [online] (2015): Fixing the Broken Promise of Education for All. Findings from the Global Initiative on Out-of-School Children. UNESCO Institute for Statistics, Montreal, 2015, 143 s. [cit. 2015-05-05]. Dostupný z WWW: <<http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/oosci-global-exsum-en.pdf>>

- UNESCO [online] (2014): EFA Global Monitoring Report: Teaching and learning. Achieving quality for all. UNESCO, Paříž, 2014, 481 s. [cit. 2015-04-18]. Dostupný z WWW: <<http://en.unesco.org/gem-report/report/2014/teaching-and-learning-achieving-quality-all#sthash.PyYM7Y2B.dpbs>>
- UNESCO [online] (2011): The hidden crisis: Armed conflict and education. EFA Global Monitoring Report. UNESCO, Paříž, 2011, 416 s. [cit. 2015-07-07]. Dostupné z WWW: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001907/190743e.pdf>>
- UNESCO [online] (2010): Global Education Digest. Comparing Education Statistics Across the World. UNESCO Institute for Statistics, Montreal, 2010, 276 s. [cit. 2015-06-08]. Dostupný z WWW: <http://cskc.daleel-madani.org/sites/default/files/resources/GED_2010_EN.pdf>
- UNICEF [online] (2015): Child protection: Child labour and commercial sexual exploitation. Eastern and Southern Africa. UNICEF, Nairobi, 2015. [cit. 2015-03-28]. Dostupný z WWW: <http://www.unicef.org/esaro/5480_child_labour_sexual_exploitation.html>
- UNICEF [online] (2013): The State of the World's Children 2013. Children with Disabilities. Statistics. UNICEF, 2013. [cit. 2015-06-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.unicef.org/sowc2013/statistics.html>>
- UNICEF [online] (2006): Africa's Orphaned and Vulnerable Generations. Children affected by AIDS. UNICEF, New York, 2006, 42 s. [cit. 2015-04-05]. Dostupný z WWW: <http://www.unicef.org/publications/files/Africas_Orphaned_and_Vulnerable_Generations_Children_Affected_by_AIDS.pdf>
- UNICEF [online] (2005): Early Marriage. A Harmful Traditional Practice. A Statistical Exploration. UNICEF, New York, 2005, 40 s. [cit. 2015-03-05]. Dostupný z WWW: <http://www.unicef.org/publications/files/Early_Marriage_12.lo.pdf>
- UNICEF [online] (2003): Children and armed conflict. UNICEF, 2003. [cit. 2015-02-13]. Dostupný z WWW: <http://www.unicef.org/emergencies/index_childsoldiers.html>
- UNSD [online] (2014): United Nations Statistics Division. UNSD, New York, 2014. [cit. 2015-04-19]. Dostupný z WWW: <<http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm#ftna>>

- WHITE, H. (2008): The measurement of poverty. In DESAI, V., POTTER, R. B. (2008): *The Companion to Development Studies*. New York, 2008, s. 25–29.
- WHO [online] (2015): Global Health Observatory Data Repository. World Health Organization, Geneva, 2015. [cit. 2015-04-01]. Dostupný z WWW: <<http://apps.who.int/gho/data/?theme=home>>
- WIKIPEDIA [online] (2015): The free encyclopedia. [cit. 2015-06-06]. Dostupný z WWW: <<http://cs.wikipedia.org>>
- WORLD BANK [online] (2015): World Development Indicators 2015. World Bank, Washington, 2015. [cit. 2015-05-09]. Dostupný z WWW: <<http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>>
- ZUKALOVÁ, A. (2014): Dětská práce v subsaharské Africe. Mendelova univerzita v Brně. Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií. Bakalářská práce. Brno, 2014, 45 s.

Příloha 2: Vybrané ukazatele gramotnosti a chudoby, Subsaharské Afrika, 2009, 2012, 2014

	Míra gramotnosti dospělých (v %)	Skupina dle míry gramotnosti dospělých	HDI	Podíl dětí do 5 let s podváhou (v %)
Angola	70,4	2	0,53	15,6
Benin	28,7	1	0,48	20,2
Botswana	85,1	3	0,68	11,2
Burkina Faso	28,7	1	0,39	26,2
Burundi	86,9	3	0,39	29,1
Čad	35,4	1	0,37	30,3
Dem. republika Kongo	61,2	2	0,34	24,2
Džibuti	67,9	2	0,47	29,6
Eritrea	68,9	2	0,38	x
Etiopie	39,0	1	0,44	29,2
Gabon	89,0	3	0,67	6,5
Gambie	51,1	1	0,44	17,4
Ghana	71,5	2	0,57	13,4
Guinea	25,3	1	0,39	16,3
Guinea-Bissau	55,3	1	0,40	18,1
JAR	93,0	3	0,66	8,7
Jižní Súdán	27,0	1	0,38	32,5
Kamerun	71,3	2	0,50	x
Kapverdy	84,9	3	0,64	x
Keňa	72,2	2	0,54	16,4
Komory	75,5	2	0,49	16,9
Kongo	83,8	3	0,56	11,8
Lesotho	75,8	2	0,49	13,5
Libérie	42,9	1	0,41	20,4
Madagaskar	64,5	2	0,50	36,8
Malawi	61,3	2	0,41	13,8
Mali	33,4	1	0,41	27,9
Mauritánie	58,6	1	0,49	19,5
Mauricius	88,8	3	0,77	x
Mozambik	50,6	1	0,39	15,6
Namibie	76,5	2	0,62	17,5
Niger	28,7	1	0,34	37,9
Nigérie	51,1	1	0,50	31,0
Pobřeží Slonoviny	56,9	1	0,45	15,7
Rovníková Guinea	94,2	3	0,56	5,6
Rwanda	65,9	2	0,51	11,7
Senegal	49,7	1	0,49	16,8
Seychelly	91,8	3	0,76	x
Sierra Leone	43,3	1	0,37	21,1
Somálsko	37,8	1	0,29	32,8
Středoafriická rep.	56,6	1	0,34	23,5
Sv. Tomáš a Princův o.	69,5	2	0,56	14,4

	Míra gramotnosti dospělých (v %)	Skupina dle míry gramotnosti dospělých	HDI	Podíl dětí do 5 let s podváhou (v %)
Svazijsko	87,8	3	0,53	7,3
Tanzánie	67,8	2	0,49	13,6
Togo	60,4	2	0,47	16,5
Uganda	73,2	2	0,48	14,1
Zambie	61,4	2	0,56	14,9
Zimbabwe	83,6	3	0,49	10,1

Poznámka: x – údaj není dostupný

Skupina 1 – státy s hodnotou vyšší než světový průměr, skupina 2 – státy s hodnotou mezi světovým průměrem a průměrem Subsaharské Afriky, skupina 3 – státy s průměrem nižším než je průměr Subsaharské Afriky.

Zdroj: UNDP 2014, IndexMundi 2015, UNDP Somalia 2012, Sudan Tribune 2015

Příloha 3: Vybrané socioekonomické ukazatele, Subsaharská Afrika, 2014

	Podíl dětské práce (v %)	Výdaje na zbrojení (% HDP)	Výdaje na vzdělání (% HDP)	Skupina dle vzdělání/zbrojení
Angola	23,5	4,9	3,5	1
Benin	45,6	1	5,3	3
Botswana	9,0	2	9,5	3
Burkina Faso	39,2	1,4	3,4	2
Burundi	26,3	2,2	5,8	2
Čad	26,1	2	2,3	2
Dem. republika Kongo	15,0	1,3	2,5	2
Džibuti	7,7	3,6	8,4	2
Eritrea	x	x	2,1	x
Etiopie	27,4	0,8	4,7	3
Gabon	13,4	1,3	x	x
Gambie	19,2	0,6	4,1	3
Ghana	33,9	0,5	8,1	3
Guinea	40,1	x	2,5	x
Guinea-Bissau	38,0	1,7	x	x
JAR	27,7	1,2	6,6	3
Jižní Súdán	45,6	9,3	0,7	1
Kamerun	41,7	1,3	3,1	2
Kapverdy	3,2	0,5	5	3
Keňa	25,9	1,6	6,7	3
Komory	27,1	x	7,6	x
Kongo	24,7	1,1	6,2	3
Lesotho	22,9	2,1	13	3
Libérie	20,8	0,7	2,8	3
Madagaskar	28,1	0,5	2,7	3

	Podíl dětské práce (v %)	Výdaje na zbrojení (% HDP)	Výdaje na vzdělání (% HDP)	Skupina dle vzdělání/zbrojení
Malawi	25,7	1,4	5,4	3
Mali	21,4	1,4	4,8	3
Mauritánie	14,6	3,6	3,7	2
Mauricius	x	0,2	3,5	3
Mozambik	22,2	0,8	5	3
Namibie	15,4	3	8,4	2
Niger	42,8	1,1	4,4	3
Nigérie	24,7	0,5	x	x
Pobřeží Slonoviny	26,0	1,5	4,6	3
Rovníková Guinea	27,8	4	x	x
Rwanda	28,5	1,1	5,1	3
Senegal	16,5	1,6	5,6	2
Seychelly	x	0,9	3,6	3
Sierra Leone	26,0	0,8	2,9	2
Somálsko	49,0	x	x	x
Středoafriická rep.	28,5	2,6	1,2	1
Sv. Tomáš a Princův o.	7,5	x	9,5	x
Svazijsko	7,3	3	8,3	2
Tanzánie	21,1	1,1	6,2	3
Togo	28,3	1,6	4,5	2
Uganda	25,4	2,2	3,3	2
Zambie	40,6	1,4	1,3	1
Zimbabwe	14,3	2,6	2,5	1

Poznámka: x – údaj není dostupný

Dětská práce je definována jako podíl dětí 5–14 let, kteří pracují (definice UNDP). Vzhledem k nedostupnosti dat pro státy Jižní Súdán, JAR, Namibie a Zimbabwe z níže uvedeného zdroje byly v kartogramu použity hodnoty získané z databáze World Bank (2015), která definuje dětskou práci jako podíl pracujících dětí ve věku 7–14 let.

Skupina 1 – výdaje na zbrojení jsou vyšší než výdaje na vzdělání, skupina 2 – výdaje na vzdělání jsou max. 3x vyšší než výdaje na zbrojení, skupina 3 – výdaje na vzdělání jsou 3x a více vyšší než výdaje na zbrojení.

Zdroj: UNDP 2014, World Bank 2015

Příloha 4: Podíl dětských manželství a mateřská úmrtnost, Subsaharská Afrika, 2013, 2014

	Podíl dětských manželství (v %)	Mateřská úmrtnost
Angola	x	450
Benin	34,4	350
Botswana	x	160
Burkina Faso	51,6	300
Burundi	20,4	800
Čad	68,1	1100
Dem. republika Kongo	39,4	540
Džibuti	x	200
Eritrea	47	240
Etiopie	41	350
Gabon	33,6	230
Gambie	36,4	360
Ghana	20,7	350
Guinea	63,1	610
Guinea-Bissau	22	790
JAR	5,6	300
Jižní Súdán	32,9	x
Kamerun	36,3	690
Kapverdy	18	79
Keňa	26,4	360
Komory	x	280
Kongo	x	560
Lesotho	18,8	620
Libérie	37,9	770
Madagaskar	48,2	240
Malawi	49,6	460
Mali	55	540
Mauritánie	35,4	510
Mauricius	x	60
Mozambik	56,2	490
Namibie	8,6	200
Niger	74,5	590
Nigérie	39,4	630
Pobřeží Slonoviny	34,5	400
Rovníková Guinea	x	240
Rwanda	8,1	340
Senegal	32,9	370
Seychelly	x	x
Sierra Leone	43,7	890
Somálsko	x	1000

	Podíl dětských manželství (v %)	Mateřská úmrtnost
Středoafriická rep.	67,9	890
Sv. Tomáš a Princův o.	34,4	70
Svazijsko	6,5	320
Tanzánie	36,9	460
Togo	25,2	300
Uganda	39,7	310
Zambie	41,6	440
Zimbabwe	30,5	570

Poznámka: x – údaj není dostupný

Míra mateřské úmrtnosti je vyjádřena jako počet úmrtí matek na 100 000 živě narozených (metodika UNDP). Podíl dětských manželství byl vypočten jako procento žen ve věku 20–24 let, které byly poprvé provdány (příp. ve svazku) před dosažením 18 let (metodika UNICEF). Data jsou za nejaktuálnější dostupný rok.

Zdroj: UNDP 2014, UNICEF 2013